

ВЛАДИМИР
ДУЛОВИЋ

УЛИЦЕ СТАРОГ БЕОГРАДА

ТОПОГРАФИЈА, УРБАНИЗАМ, ОДОНИМИЈА

Copyright © 2026 Владимир Дуловић
Copyright © овог издања 2026, ЛАГУНА

Решењем Републичког геодетског завода

06 број: 034-01-1-187/2026

Од 10. 07. 2026.

Дата је сагласност за издавање и стављање у промет
публикације са картографским садржајем:

Улице сѐпарої Беоїрада

У знак сећања на
МИЛАНА П. МИЛОВАНОВИЋА (1971–2021)
прерано преминулог архитекту,
историчара архитектуре
и несебичног пријатеља

Садржај

Изјаве захвалности.....	9
Предговор.....	11
Улице (од А до Ш).....	19
Неке од данас непостојећих улица	621
Библиографија.....	643
Индекс	655
Извори илустрација.....	683
О аутору.....	685

• Бранкова улица (1934) МЛ

Изјаве захвалности

Ма колико да је ова књига плод усамљеничког рада, она никада не би била оно што јесте да није било помоћи пријатеља, познаника и институција. Пре свега, ту су рецензенти, др Злата Вуксановић Мацура, др Предраг Ј. Марковић и др Срђан Радовић, који су јој поклонили поверење и део свога времена како би је учинили бољом. Особа која је након писца најзаслужнија за изглед и садржај ове књиге без сумње је Александар Станојловић, који је израдио све карте које красе књигу, чиме је она не само визуелно обогаћена већ су тако током процеса рада знатно обликовани и крајњи резултати текстова. Истраживање су ми знатно краћим и лакшим учинили др Горан Илијић, Немања Калезић из Народне библиотеке Србије, др Адам Софронијевић, Војислав Зубановић из Библиотеке града Београда, Слободан Мандић из Архива града Београда, као и Милена Васиљевић и Бодин Јовановић. Велику моралну, али и ину подршку пружили су ми др Марија Павловић из Установе културе „Пароброд“, Андрија Стојановић, Јелена Вишњић и удружење „35+“. Најозбиљнији критичари, а самим тиме и особе које су највише допринеле тачности података у књизи, били су ентузијастички који се баве историјом Београда, међу којима се на помоћи посебно захваљујем Владимиру Ђачанину, Драгољубу Гајићу и Јелени Јанић Љубисављевић. Делове ове књиге прочитали су и саветима поправили моји пријатељи Урош Миливојевић, др Јелена Пешић и Милош Брун. На послетку бих желео да захвалим Невени Живић за првобитну лектуру, као и Борису Поповићу који се позабавио њеним првим дизајном и преломом текста.

У ликовном опремању књиге, које се у овом случају показало као врло захтевно, свесрдно су помогли наш велики колекционар Милош Јуришић и његови нешто млађи следбеници Драгољуб Гајић и Бранка Ђорђевић Наканиши, чије фотографије и ангажовање попуњавају празнине настале неделовањем неких од наших институција. Поред њих, мањи део фотографија нашао се у књизи захваљујући несебичној дозволи појединаца и организација, чији ме иницијали исписани под фотографијама (пуни називи и имена налазе се на 682. страни) једнако радују колико ми и чине част. Нажалост, још једном се показало да вирови интернета лако надвладавају настојања неколицине па тако, упркос великом труду, нисмо успели да пронађемо одакле потиче свака од слика које је писац имао у свом рачунару. Стога се аутор овом приликом извињава свакоме ко би се могао осетити морално или имовински оштећен ненавођењем прецизног извора илустрације и жели да истакне да то није било учињено из намере или нехата, као и да ће се свим силама заложити да та неправда буде исправљена у првом следећем издању књиге.

Предговор

Читалац који се прихватио ове књиге те макар летимице бацио поглед на њен садржај не може бити незаинтересован за стари Београд, а вероватно с аутором дели и љубав према улицама као највиднијим физичким остацима његовог битисања у прошлости. И баш као што су улице основно градивно ткиво сваког иоле старог места, тако су оне основа и ове књиге. Овај понешто неуобичајени приступ сагледавању београдске прошлости захтева извесно појашњење.

Као и друге метрополе, и Београд је место које се с порастом броја становника мења таквом брзином да је његовим житељима потребно да се стално изнова подсећају и уче о његовој прошлости и развоју. Но, за разлику од већине других великих градова, престоница Србије место је изразитог историјског дисконтинуитета, што је углавном последица великих ратова, те промена господара или друштвених система. То што римски Сингидунум или византијски Велиградон осим положаја и неколико преосталих, а једва видљивих зидова, немају никакве везе с данашњим градом није толико изненађење, али чињеница да је варош од пре триста година чак и одличним познаваоцима београдских старина потпуна непознаница чини ово место изузетним, барем у европским оквирима. Усуд је Београда да се цела два века, од краја XVII до краја XIX, налазио на размеђу цивилизација, те да је пролазио кроз стално нова разарања, грађења и преграђивања. У том, чак и за организам као што је град, дугом временском периоду изгубљено је готово све што је старо у нашем граду, укључујући скоро целу тврђаву, све старе грађевине, али је нестало и читаво претходно становништво, његови обичаји, називи и предања. Једна од ретких ствари које су делимично успеле да преживе ова катаклизмична разарања јесу правци улица, и управо у томе почива њихов значај за Београд.

♦ Теразије према Старом двору 1910. године. МЈ

♦ Поглед с данашњег Андрићевог венца према капијама које воде ка Старом двору (око 1908). МЈ

замисли и снаге биле веће, посебно у време великих урбанистичких захвата XX века. Но, захваљујући чињеници да су улице умрежене, чак и када би нестало једне од њих, на околним би још задуго остали јасни трагови претходног стања. Сасвим разумљиво, током векова долазило је и до искорењивања улица и тргова, али се то догађало тек у доба великих страдања, када би крупни делови урбаног ткива били разорени и остављени да пропадају. Ипак, чак и у случају кућа грађених од несталнијих материјала него данас, биле су потребне деценије напуштености, деценије током којих се град не би поново дочепао својих старих подручја, док зидови кућа не би били „сравњени са земљом“ и док линија пружања некадашње улице не би ишчезла. Где год је обнављан живот, где год су грађене и обнављане куће, старе улице су се појављивале упркос уништавању.

Ова књига покушава превасходно да одговори на нека „дечја“ питања која су многи од нас постављали. Зашто се извесна улица налази управо ту? Како то да су у овој улици зграде старе, а у суседној нове? Зашто је ова улица крива, а она до ње права као стрела? Као и било које друго питање, ни ова не падају на памет свима, а још мање одмах, већ је потребно да прође неко време како би се уочило шта је улицама заједничко, а шта их раздваја. За мене је то време било почетком последње деценије прошлог века, у добу када сам већ довољно стасао да напустим пут од куће до школе и упустим се у све дуже шетње улицама старог Београда. То „фланерско“ искуство и сазнања која су га надопуњавала из књига трајно су ме обележили, окренувши ме ка љубави за прошлим временима, па тиме и ка историји. Посебно ми се допала могућност да се из изгледа кућа и улица, или пак неких њихових детаља, могу ишчитати приче из прошлости, што је с годинама водило ка све дубљем упознавању и с дисциплинама историје архитектуре и историје урбанистичког развоја.

На почетку писања ове књиге замисао је била да она буде знатно скромнијег обухвата. Узор је требало да јој буде кратка, али изузетно садржајна књижица Бранка Најхолда *Земунске улице*, у којој се објашњавају њихови називи у прошлости и садашњости, а коју сам купио убрзо по њеном издавању, пре сада већ целих четврт века. Ускоро се испоставило да се, упркос свим везама, Земуну и Београду не може приступити на исти начин, јер је већи од два брата имао много комплекснију и искиданију прошлост, што је усложњавало писање на задату тему. Посао почет још у доба флопи-дискета одложен је до даљег. Оно што је заостало из тих прапочетака ове књиге јесте прича о именима улица, то јест сазнање да се у опису развоја неке улице дужна пажња мора посветити и одонимији.

Нови подстрек настао је пре десетак година, када истраживања старог Београда добијају неслућено убрзање коришћењем све већих могућности интернета. Наоружан замашном приручном библиотеком, хиљадама старих фотографија и десетинама старих карти, адресара и телефонских именика на свом компјутеру, те коначно могућношћу претраге дигитализоване старе штампе на сајту Универзитетске библиотеке у Београду, осетио сам да ће моје писање осим задовољства стварања

Шта чини једну улицу у перспективи дугог трајања, дужег од људског века? Данас бисмо рекли да су то пре свега њене грађевине, али не смемо занемарити ни њен правац простирања. Улични правци су често најтрајнија, па тиме и најстарија ствар у граду. Изглед било које улице, њене продавнице, дрвореде, фасаде, лако је променити. Није посебно тешко ни срушити поједине зграде или чак низове зграда и уместо њих подићи нове – испред, иза или ван претходне уличне линије. Све се то дешавало, па се и данас у великој мери дешава у Београду. Ипак, ретко ко ће покушати да потпуно промени правац једне улице или да је затре. Таква настојања карактеристична су највише за новије доба, где су и

породити и знатнији научни резултат. Задатак књиге постао је много јаснији: повезати знања која постоје о одвојеним епохама Београда (које су увек сагледаване раздвојене великим историјским краковима) у кохерентну причу, и то их повезати оним чиме је то било једино и могуће – улицама. Требало је, дакле, створити синтезу која ће покушати да приближи знања о Београду растурена по различитим студијама. Скупљена, ова знања била би разливена у калуп који је већ био ту, пред нашим очима – у улице. Ако имамо књиге и научне радове о речима, њиховој етимологији и семантици, ако имамо приче о прошлости и именима насеља и њихових делова, зашто не бисмо имали исто и за улице, посебно на овако историјски бременим тлу? Количина прикупљених знања данас нам свакако омогућава да с довољно детаља пишемо о скоро свакој старој улици. На крају крајева, улице су наша стварност и наша свакодневица, а њихов изглед и њихова имена су нешто за шта смо везани и што нас одређује на много начина.

Приступ у којем ће се урбана историја представити посредством историјата појединачних улица имао је своје предности, али и неколико мана. Осим претходно наведеног, погодност оваквог формата била је та што је писање чинио лакше пријемчивим, а моја је намера од самог почетка била да овај рад не сме остати у забрану научне заједнице, већ да мора допрети до што већег броја читалаца, пре свега Београђана. Као сасвим неочекивана, појавила се и свест да умреженост улица чини додатну предност: подаци из једне улице надопуњавали су се с онима из њеног окружења, често ми скрећући пажњу на недоследности и грешке. Иста ствар породила је и прву ману: приликом оваквог писања, била су неопходна и нека мања понављања – процеси су ретко били ограничени на само једну улицу, већ су се одигравали у читавом ужем или ширем крају. Још један проблем била је ширина захвата. Прича о пет векова постојања знатног насеља несумњиво значи да ће се понегде подвући и нека грешка. Из овог разлога очекујем повратне информације колега и читалаца који боље познају неки део прошлости Београда, његових здања или личности, како бисмо то исправили у неком евентуалном будућем издању.

Број научних радова који се баве темом просторног развоја Београда зачуђујуће је мали. Још увек вредним радовима Милана Ђ. Милићевића и Теодора Стефановића-Виловског нешто касније прикључује се низ сарадника *Београдских ојштинских новина*, међу којима треба истаћи Драгана Ј. Ранковића. Пресудан допринос познавању развоја османског Београда дао је Хазим Шабановић. Ово поље свој процват је доживело у седмој и осмој деценији претходног века, с радовима Дивне Ђурић-Замоло, Бранка Перуничића, Радмиле Тричковић, Марка Поповића, Бранка Максимовића, Владимира Мацуре, а посебно изванредног Жељка Шкаламере, који је нова знања вешто претварао

♦ Улица краља Петра од Кнеза Михаила ка Узун Мирковој око 1930. МЈ

♦ Савска падина 1929. године. У првом плану је Балканска улица. Б&Г

у прелепе карте града, које су и данас полазна тачка за многа истраживања. На моју велику жалост, последње четири деценије шира перспектива ретко је усвајана, а картографски прикази Београда у прошлости или нису рађени, или су били лоше прераде Шкаламериних радова.

Због амбициозно постављеног задатка морали су се користити сви расположиви, тј. објављени историјски извори (међу којима је неуобичајено велика била улога ликовних извора), затим бројна литература, а у помоћ су притицали археологија, историја уметности, па чак и етимологија. Оно што је у раду, који суштински и јесте синтеза претходних знања, изостало, јесте архивско истраживање, које би продубило нека од знања (посебно она везана за прву половину XIX века). Но, будући да је књига писана у слободно време, којег и није било много, преломео сам да је то замашан посао који тек предстоји нашој историографији. С друге стране, искоришћена је сва доступна дигитализована штампа с краја XIX и из прве половине XX столећа, што је такође значило повратак изворима, и то онима који се у описивању прошлости Београда користе много мање него сведочанства, која су доступнија и читљивија, али и у најбољем случају мање поуздана.

Приступајући писању сматрао сам да ће повратак у прошлост београдских улица водити најдаље до барокног Београда и тадашњег преиначења уличне мреже, чији су трагови очигледни и данас, те да ће пређашња ера, златно доба османског шехера, бити тек понегде узгредно споменута. Но, испоставило се да је размишљање Милутина Миланковића да „научне тековине пружају обично више него што се од њих у почетку тражило“ – тачно; у овом случају, изненадило ме је сазнање да су корени данашњег стања неретко знатно дубљи него што се до сада мислило. Премда ова књига није писана ни са каквом истраживачком тезом, нити с намером да се нешто докаже, резултати анализа показали су да је у граду познатом по бурној прошлости и дисконтинуитету урбаних пракси изненађујуће висок број улица заправо завидне старости. Њихова старина делом је плод топографских датости, док је већма израз нужде (градило се на постојећим темељима, уз већ постојеће правце). Ретко је посреди резултат свесног напора да се очува нешто вредно у београдском урбанизму. Напротив, наредни нараштаји најчешће су некритички радили на потирању старог ради бољег и практичнијег сутра.

Просторни и временски оквири ове књиге наметнули су се сами по себи. Просторни је нешто произвољнији, али ипак довољно јасан: подручје градске општине Стари град скоро у потпуности покрива развој Београда кроз све епохе до средине XIX века. Смена римског, средњовековног, османског, хабзбуршког

и српског Београда и њихови другачији приступи урбаном развоју могу се пратити само овде. Да слика буде комплетна недостаје само детаљ – неколико улица у Савамали које су имале дугу и занимљиву прошлост (попут Краљевића Марка, Браће Крсмановић, Црногорске, Јут Богданове или Гаврила Принципа), које чине најсевернији део општине Савски венац. Из датог оквира иступало се само у случају када се улица осим у Старом граду, једним својим делом простира и на подручју неке суседне општине. Будући да ова књига за полазну основу има данас постојеће улице, изостављено је истраживање прошлости улица које су се налазиле унутар Тврђаве и на простору данашњег Калемегдана. Други разлог за овакав поступак јесте то што су те улице прве и нестале, већином пре 1725. године, па се о њима много мање и зна. С друге стране, у последњем делу књиге дате су приче о дванаест улица које данас не постоје, али које су ишчезле када су већ имале вишевековно трајање, богату историју и позната имена, што су била три чиниоца неопходна да бисмо их сврстали „раме уз раме“ с данашњим улицама. Иако, стриктно гледано, испадају из прописаних оквира, сматрао сам да би њиховим изостављањем читаоци били ускраћени за извесне аспекте развоја уличне мреже града. Наравно, ово нису све улице и ћорсокаци који су постојали у некадашњем Београду. Оне мање знатне и са историјатом о којем се мало шта може рећи, споменуте су уз већу улицу која и данас постоји (тако је нпр. са *Arme Gassen*, која је прикључена суседној Улици Тадеуша Кошћушка).

Временски оквир књиге условљен је пре свега доступношћу извора. О урбаном развоју Београда пре османског заузимања 1521. имамо врло мало података, па је та година најчешће била граница до које се могло допрети у прошлост. Иза ње су се називали обриси развоја угарског и Београда деспота Стефана, али је детаљније истраживање онемогућено недостатком изворне грађе. Везе с раносредњовековним и римским Београдом искидане су бројним разарањима градског ткива и ненасељеношћу, али тамо где су се појављивале, или где је требало објаснити значај путног правца, било је говора и о њима.

У вези с тиме је и доступност картографских извора. Најстарије карте Београда потичу из последње две деценије XVII века, а оно што се на њима види највећим је делом плод развоја османског шехера, када нас од свршетка угарске власти дели већ више од једног и по века.

Трећа, ништа мање важна чињеница која је одредила временски оквир књиге јесте да је средиште трговачког живота угарског Београда у XV веку и почетком XVI столећа било унутар зидина, тј. у Доњем граду Тврђаве, а да је простор ван зидина – који се малим делом поклапа с данашњом уличном мрежом – представљао предграђе изложено много већим опасностима од Турака, који су скоро дословно били *ante portas*. За разлику од тога, Османлије су у новоосвојеним градовима успостављали трговачке центре ван зидина, где су имали више могућности да се размахну, користећи се предностима онога што се често назива *пах Ottomana*. То значи да и београдска неутврђена варош добија на значају након 1521. године, те да је почев од тог часа она врло брзо постала главно жариште трговине и заната, тј. ново средиште града. Брзим развојем ван средњовековних зидина, Београд је закорачио у рано модерно доба. Османски Београд ће величином убрзо прерасти све што је раније виђено на ушћу Саве у Дунав, а прилежне османске бирократе оставиће нам и знатно више података о животу града но што је то раније био случај, што нам је све скупа омогућило да се градом позабавимо на микронивоу појединих улица.

Објаснивши тачке у времену од којих је истраживање почело, мора се рећи нешто и о томе докле је досегло. Нагласак је стављен на период до 1941. године, и то из три разлога. Први и најважнији је тај што је већина староградских улица дотле већ у потпуности оформљена, одређене су им дужина и ширина, имена су се усталила,

♦ Карађорђева и Косанчићев венац виђени са Моста краља Александра око 1930. МЈ

♦ Рајићева ка Грачаничкој 1909. године. МЈ

а већина је добила и зграде по којима их и данас препознајемо. Други је тај што је то период за који је била најдоступнија изворна грађа, док су дигитализоване дневне новине за период након 1950. године још увек ретке, мада се и то са сваким даном мења. Трећи разлог је што је то доба до којег допиру сећања најстаријих Београђана, па ми се стога чинило да је најмање важно да буде обрађен анализом дневне штампе; сада би било значајније позабавити се сведочанствима, нпр. наставити сјајну серију књига *Београд у сећањима* Српске књижевне задруге, која је након трећег тома (из давне 1983) застала код (поново) 1941. године. Сходно реченоме, не треба много објашњавати да је највећа пажња у књизи посвећена времену и процесима који су довели до стварања данашњег облика улице. Период након тога говори о њеном архитектон-

ском уобличавању и свакодневици њених становника, на шта смо се за велику већину улица осврнули, али би иоле детаљније бављење тим темама превазишло оквире теме ове књиге (да не говоримо о томе да би довело и до несувислог увећања њеног обима). Из свега реченог јасно је да би за улице чије је постојање дуго, а историја компликована, а којих не мањка у Старом граду, били потребни одвојени радови, или чак монографије, како би се претресла или разрешила нека од питања и детаљније описале њихове нестале и постојеће грађевине.

Мање улице детаљније су обрађене делом да би се одржала равнотежа у количини текста, па ће тако о здању које се налази на углу двеју улица најчешће бити писано у одредници о мањој од две улице. Додатни разлог чини то што је о кратким улицама било лакше писати јер на изванредан начин представљају слику за себе. Било је много теже осетити како су „дисале“ дуже улице, које често имају своје донекле или сасвим различите делове. Међутим, у поглављима о значајним улицама дата је ширија слика историјских збивања и последица које су оставила на тај крај или читав град.

У последње три деценије, тј. од именовања простора испред Битеф-театра Сквером Мире Траиловић, усталио се обичај да се већим и мањим истакнутим просторима широм центра града дају имена недавно преминулих значајних појединаца. Међутим, како су ти простори пре тачке него улице или тргови, они нису имали своје одвојено постојање, већ су њихови постанак и прошлост обухваћени улицом (или улицама) на које излазе. Једини изузетак био би Чавкетов пасаж (између Трга Николе Пашића и Нушићеве улице), али је он новијег постања и приде се од свога настанка није нимало променио, па би напис о њему био кратак и незанимљив. Укратко речено, ова књига се ограничила на оне просторе који представљају или су у не тако далекој прошлости представљали адресе.

Но, ни ту ствари нису једноставне. У већ изузетно дугој пракси угуравања увек нових имена заслужних појединаца у ограничен број улица и тргова центра града и данас долази до апсурдних појава, попут оне да део Македонске улице постане Трг Политике (што, верујем, није познато никоме осим онима чија је адреса промењена), или да Задарска улица након више од 120 година које је провела под тим именом без икаквог директног повода буде преименована у Улицу Добрице Ћосића. Будући да су ове промене настале током рада на књизи, а њихова се далекосежност још увек не може проценити, одлучио сам да се водим логиком да читаоци треба да пре свега лако нађу и по имену препознају улице о којима је реч, па су тако овде задржана стара, већ деценијама устаљена имена. Овде треба напоменути да је писање књиге завршено током пролећа 2022. године, а да се већ током завршних дана рада на њој у староградским улицама изванредан број ствари с почетка писања променио. Град је „огледало једне бујне виталности“ (Винавер), па га је као таквог врло тешко обухватити описом а да се не огрешимо о неку појединост.

Честа преименовања улица, појаву која је карактеристична за Београд, одлучио сам да употребим у своју корист: свако ново име, било оно званично, или спонтано настало, означено је масним

словима, чиме је омогућено лакше сналажење у књизи. Курзивом су дата имена која су само предложена, али никада нису била употребљавана. Улице означене звездицама (*) имају реконструисана имена која се не појављују у том облику у изворима. Тако је, на пример, Апотекарска улица још у наслову наведена са звездицом, јер је њено име превод немачког *Apotheker Gassen*, као што налазимо у Брушовом плану, док српски еквивалент њеног имена није никада забележен, мада лако може бити да је и тада коришћен.

Ради лакшег сналажења у просторним и временским променама, текст о великом броју улица и о сваком тргу у овој књизи пропраћен је картама. У питању су исечци са већих карата, који су урађени према најбитнијим старим плановима. За све осим последња два (1878. и 1921) не ради се о пуком прецртавању, већ о компилацијама из различитих картографских и писаних извора. Овај посао показао се као подједнако захтеван као и писање, а његови су резултати неколико пута мењали оно што је већ било написано. Сви планови су дати у размери и на основи другачије боје, која представља данашње стање.

Дан и месец завршетка градње, отварања и сличног давани су само у ретким случајевима, када се радило о изузетно важним догађајима, који су моментално мењали прилике у граду. За остале, а то је велика већина, тачан датум чинио се неважним на временској линији од више стотина година (током којих је јулијански замењен грегоријанским календаром), па сам се ограничио на то да кажем како су се десили одређене године, годишњег доба или месеца.

Слично томе, о већини здања, значајних становника одређене улице и друштвених појава говорио сам само узгредно, ма колико да су важни или занимљиви били. Дуже сам се задржао само на ономе што је до сада било донекле или у потпуности непознато.

Као што је већ речено, за писање ове књиге ликовни и картографски извори били су једнако важни као и они писани. Но, док за писане није било потешкоћа прецизно их навести, за ликовне је то било

практично немогуће, јер су потицали са најразноразнијих страна, најчешће из личних колекција, што значи да нису ни на који начин каталогизовани. Навођење коришћене картографске грађе чињено је само када су доношена нова сазнања, јер би у супротном долазило до бројних и непотребних понављања; наиме, скоро сваки од планова обухвата подручје целог града, па понешто говори о свакој од његових улица. Сви коришћени планови наведени су у библиографији по годинама настанка, па верујем да ће увидом у њих заинтересовани читалац стећи утисак који је у књизи пренео и аутор.

Закључујући ова техничка обавештења, треба одговорити на питање зашто се књига не зове *Улице И ТРГОВИ старој Београду*. Одговор

♦ Косовска виђена од Кондине око 1930. МЈ

♦ Угао Француске и Господар Јованове око 1925. МЈ

♦ Тадеуша Кошћушка од Змаја од Ноћаја око 1910. МЈ

ма се одвијала историја Београда, па свако наше размишљање о његовој прошлости није комплетно без знања о томе како је град, оличен у својим улицама и здањима, изгледао, где су се и како те улице пружале, како су се звале. Појавност града била је одувек оквир људских живота, битан сегмент окружења у којем су људи одрастали, у којем су формирани, који су мењали, или пак одржавали.

Хођајући улицама старог Београда, ходамо кроз историју и по историји. Ова књига учи нас о прошлости нашег данашњег непосредног окружења, она нам скреће пажњу на ствари које су изгубљене и упропашћене, или су пак унапређене и уређене, те тиме подстиче на размишљање о даљем развоју града. Улицама се другачије, пажљивије хода када се о њима нешто зна. Та сазнања су посебно дубоко трансформишућа у случају београдских улица: оне показују невероватну слојевитост, која је на први поглед скоро у потпуности невидљива, те је откривање њихове прошлости личило на читање неког палимпсеста. У крвавој и разарањима бременитој историји Београда, али и читавог српског друштва, велики потреси доводили су до тога да сваки нараштај сматра да је потребно почети изнова, не обраћајући пуно пажње на корене и континуитете. Један од ретких коректива на том путу, наша веза с прошлошћу, јесу ствари дугог трајања, међу којима не треба потцењивати улице, њихове куће, функције, правце пружања.

На самоме крају, улице су стварност наше свакодневице и већина њих наставиће да постоји колико буде постојао и Београд, што им, скупа с њиховом прошлошћу, даје додатну важност.

На жалост сваког правог љубитеља старина, али и уживаоца у лепом, све је мање обзира према староме у нашем граду. Заборављају се речи Овидија: *Nec minor est virtus, quam quarere parta, tueri* – „Није мања заслуга чувати стечено него стицати га“. Ова књига посвећена је онима који ову максиму одобравају, са жељом да им послужи као надахнуће за окупљање и деловање.

је да је то урађено из практичних разлога, јер је у свакодневной комуникацији управо улица основна мера града, па су тако улице те на које се излази у бунту, које су закрчене „у шпицу“, или пусте током празника итд. Приде, ако бисмо терали мак на конач, осим 114 улица и свега три трга, у општини Стари град постоји још пет венаца, три пролаза, два булевара и двоје степеница, по једна обала и кеј, као и три самостална ојконима (Вилине воде, Зелени венац и Теразије), а ни они нису споменути у наслову.

Напоследку, требало би објаснити зашто мислим да је ова књига важна, или би барем могла бити важна. Улице су позорнице на који-

Владимир Дуловић
на рогљу Дечанске и Македонске улице
децембра 2022. године

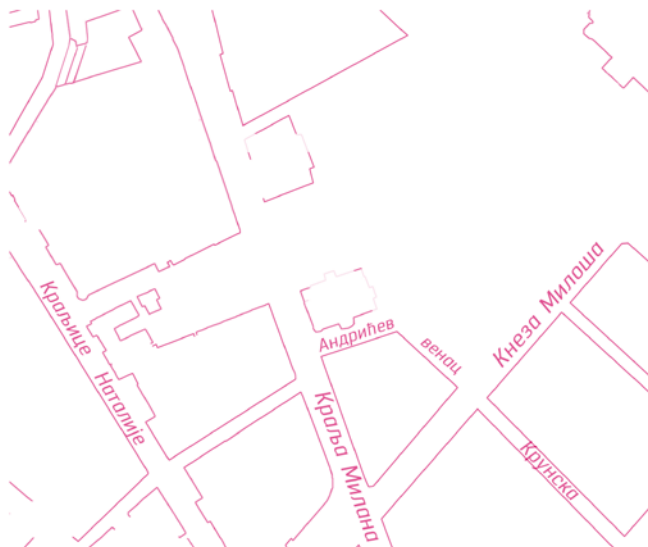
Улице (од А до Ш)

A

Андрићев венац

Ова кратка улица „на лакат“, коју данас сагледавамо као јединствену и логичну целину, током свога постојања често је мењала обим. Првобитно је то била једна улица, па је затим подељена на две, да би напослетку ипак завршила као јединствена улица, што се – зацементирано њеним звучним именом – вероватно у будућности неће мењати.

Њен део према Краља Милана надовезивао се на данашњу Добрињску улицу и представљао је део пута који је још крајем XVIII века водио из села Савамале (в. *Балканска*) према некадашњем Цариградском друму, сада Булевару краља Александра. Тај путељак остао је ту и у каснија времена и видимо га јасно на плану Франца Јанкеа из 1842. године.¹ Надомак овога путељка око 1840. године Стојан Симић, тада потпредседник Државног савета, подигао је своју господску кућу, у коју ће се 1845. доселити кнез Александар Карађорђевић, начинивши је својим двором (в. *Краља Милана*).² Будући да је суседно подручје још увек било ненасељено, убрзо након Симићеве градње, стари путељак је заграђен (вероватно инкорпориран у дворско имање) и у потпуности је нестао. Двор је имао две капије: главну, ка данашњој Улици краља Милана, и мању, ка Крунској, тј. Кнеза Милоша. Излаз ка будућој Крунској јасно се види на Кениговој карти из 1854. и до њега води кратак пут, једна полови-

на данашњег венца. Ако је судити по овој мапи, обе стране овог путељка још увек су биле ненасељене, запоседнуте баштама

Нова фаза у развоју дворског комплекса на Теразијама настала је када је на самом крају имања, а до старог Конака, 1860–1862. изграђен нови двор за кнеза Михаила, али се он није никада уселио у њега, већ га је предао на употребу држави, тј. Министарству унутрашњих и спољашњих дела, као и председнику Министарског савета. Вероватно је тада ивицом књажевског имања, то јест бочном страном новог двора, просечена улица до мале капије, чиме је двор одвојен од суседног имања бакалина Марковића,³ што је књажевском имању несумњиво давало на престижу. Тако је приближно на истом месту одакле је две

♦ Краља Милана 1908, здесна Министарство унутрашњих и спољних послова на углу с данашњим венцем. МЈ

¹ Јанкеов план из 1842. за регулацију дела Врачара и Палилуле, МГБ, Ур 8026.

² Др Д. Ђурић-Замоло, „Стари конак у Београду“, стр. 113.

³ V. Masura, *Razvoj čaršije i gradskog centra*, стр. 159.

деценије раније нестао, поново васкрснут стари пут. На овај начин је Крагујевачки друм, тј. Улица краља Милана, спојен с већ постојећим излазом на улицу, те овај венац добија свој данашњи облик.

Са свим овим важним институцијама није за чуђење што је 1864. прво предложено име за ову улицу било **Писарска**,⁴ по многим чиновницима споменутих министарстава. Тих година у овој улици било је само шест кућа, а њен најпознатији становник био је сликар Урош Кнежевић, у тадашњим документима уписиван као „молер“ или „живописац“; у његовој великој кући су до 1861. године били смештени Књажевска канцеларија, као и део Попечитељства иностраних дела.⁵ Поред Кнежевића, у улици су становали и начелник округа крагујевачког и један татарин.⁶

У првом успелом именовању улица 1872, улица је добила име **Надежна**. Ово загонетно име је јединствено међу другим именима улица тог доба, с обзиром на то да не реферира на географски појам, историјску или легендарну личност, чак ни на неки детаљ или особеност улице, већ на апстрактни појам. Име је свакако везано за неку врсту наде или надежде, како се тада често говорило, али какве тачно – остаје засада непознато. Могуће је да се овде ради тек о општој нади у просперитет и светлу будућност Кнежевине Србије. Но, с обзиром на то да је у питању улица која пролази поред двора и зграде министарства у којем је 1868–1872. заседало Друго намесништво, пре ће бити да је реч о нади оличеној у младом Милану Обреновићу, који је преузео власт од намесништва на свој осамнаести рођендан, 10/22. августа 1872. Негде између 1886. и 1890, улици је донекле измењено име, па се од тада свуда води као **Надеждина улица**.⁷ Могуће је да је промена од свега два слова изведена да би се име појаснило, али је, супротно намерама преименитеља, ново име, захваљујући сличности с именима многих београдских улица (Љубичина, Васина, Симица), заправо заводио грађанство ка томе да је улица обележена именом извесне, историји непознате, Надежде.

Овакво стање потрајало је до 1896, када улици није само промењено већ тада превазиђено и нејасно име већ је такође одлучено да се она подели на два дела. Тако је горњи део постао почетни део **Крунске**, док је доњи део постао завршетак **Добрињске улице**. Тиме је ова кратка, „преломљена“ улица после 35 година постојања нестала као посебан ентитет с мапа Београда.

♦ Снимак града из аустријског авиона 1915. У првом плану будући Андријев венац са приземницама ка Улици кнеза Милоша и рашчишћеним земљиштем насупрот двору. МЈ

Горњи део ће у наредним годинама изменити неколико имена, скупа с целом Крунском улицом. Године 1899. ова улица је преименована у **Господар Јевремову**,⁸ јер је дорћолска улица тада постала Везир Соколовића, а име Јеврема Обреновића било је превише важно за Београд и владајућу династију да би у потпуности нестало. Штавише, на овом месту оно се нашло уз двор и у колоплету улица везаних за Обреновиће: Обрена, Милоша, Милана, Александра. Међутим, већ наредне године ова иста улица преименована је у **Краљице Драге**, формално стога што „се у истој улици налази и кућа Њеног Величанства Краљице Драге“.⁹ Ово име одржаће се само три године, јер је након Мајског преврата извршено *damnatio memoriae* краљице, коју су кривили за много шта, па је враћено старо и неутрално име **Крунска**.¹⁰

⁴ Б. Перуничкић, „Београдско насеље и прво именовање улица у њему“, стр. 121.

⁵ *Видов дан*, 11. 7. 1861, Огласи.

⁶ Б. Перуничкић, *Уйрава вароши Београда*, стр. 512.

⁷ БОН, 4. 9. 1890, стр. 220.

⁸ БОН, 28. 11. 1899, стр. 164.

⁹ *Исти*, 11. 9. 1900, стр. 157, 160. Драгина кућа се није налазила у делу улице којим се ми овде бавимо, већ на углу Крунске и Ресавске (У. Миливојевић, *Сујурије српских владара*, стр. 187).

¹⁰ БОН, 18. 1. 1904, стр. 2.

♦ Нови двор око 1916. Старе куће прекопута Двора су срушене, али је рат спречио подизање нових. МЈ

Након Првог светског рата, с довршетком Новог двора и усељавањем краља Александра и краљице Марије 1922. године, стара идеја је добила на ургентности. Тако је у међуратном периоду улица добила потпуно ново лице, с пет нових, великих здања која као да су се надметала у лепоти, издвајајући се свако у свом стилу, од академизма, преко упрошћеног арт декоа, до модернизма, чиме је улица постала показатељ фасцинантних промена које су се тих година одвијале у архитектури. Међу њима се истиче зграда на углу с Кнеза Милоша, задужбина Луке Ћеловића Требињца и Миливоја Јовановића, подигнута 1939–1940, по плановима Григорија Самојлова. До недавног рушења куће на броју 10 (подигнуте 1924. по пројекту Живка Николића), ово је такође била једна од ретких улица Београда с временски изузетно уједначеним грађевинским фондом, који је цео потицао из распона од само петнаестак година.

Нова промена у изгледу улице уследила је након Другог светског рата, када је Дворски парк отворен за јавност под новим именом – Пионирски парк (в. *Три Николе Пашића*). Том приликом срушен је и зид који га је окруживао, као и Зграда страже и многе мање зграде у њему, укључујући и оне на рођу с Кнеза Милоша.

Овај венац/улица своје поновно појављивање и данашње постојање дугује случају. Наиме, у зграду на самом углу 1958. године уселио се Иво Андрић, који је ту живео до смрти, 1975, у доба своје највеће славе и добијања Нобелове награде за књижевност. Још исте године када је преминуо, последњем делу Добрињске и првом делу Улице Пролетерских бригада дато је име **Андрићев венац**, које достојанствено носи до дана данашњег. Тако се након 79 година стара улица поново појавила пред Београђанима. Посебно је лепо што је овом потезу дата одредница „венац“, која је раније коришћена за највећи број улица полукружног облика (в. *Обилићев венац*). Наредне, 1976. године, пишчев стан претворен је у спомен-музеј, а доњи део улице претворен је у пешачку зону, с врло ефектним водотоком који се у слаповима спушта уз Нови двор, тј. Председништво, према плановима Олге Милићевић Николић.¹¹ Још један подсетник на нашег јединог нобеловца јесте и пишчева фигура коју је извајао Миленко Мандић, а која је 1992. постављена испред зграде у којој је живео. Символичка важност овог места потврђена је једним малим али ипак речитим детаљем: у самом дну Венца 1998. године постављен је први паркинг-сталак за бицикле у целом Београду.¹²

Године 2009. срушена је лепа кућа на броју 10 Венца, коју старији Београђани памте као балетску школу и јапанску амбасаду, да би тек 2013. на њеном месту била завршена зграда хотела „Нобел“, која је својом делом црном, а делом стакленом фасадом потпуно неусклађена с окружењем.

¹¹ О. Милићевић Николић, „Andrićev venac u Beogradu 1976“, *Urbanizam Beograda*, 36 (1976), стр. 35.

¹² А. Станојловић, *Пешачке зоне у савременом градском језику*, стр. 122.

Балканска улица

Улица карактеристичног имена, које као да и данас одређује њен изглед, знана је свим Београђанима, али и готово свим посетиоцима који су у град донедавно доспевали возом.

Упркос свом наглом паду низ савску падину, била је одвајкада важна саобраћајница. На свом почетку, тј. онолико далеко колико на овом месту можемо да видимо у прошлост, а то је крај XVII века, она је била почетни део пута који је из Београда водио на југ, за Рудник и Крагујевац. Овај пут почињао је мало иза последње значајне цамије на савској страни, Ибрахим-бегове (код „Руског цара“, в. *Обилићев венац*), где се, отприлике на месту данашње палате „Албанија“, одвајао ка западу, да би на најпогоднијем месту кренуо низбрдо. Од подножја Балканске, Руднички пут је даље водио само право, прелазећи Мокролушки поток и настављајући уз данашњу Улицу војводе Степе.¹³

Овај пут је дошао до изражаја када је средином треће деценије XVIII столећа почела барокна реконструкција Београда. Тада су нове, снажне зидине око вароши пресекле многе дотадашње путеве, па је тако на месту Ибрахим-бегове цамије изграђен чврсти Бастион Светог Карла. С друге стране, главна саобраћајница која је водила из града, Цариградски друм, сада је почињала на данашњем Тргу републике, где се налазила Виртембергова (потоња Стамбол) капија, да би наставила Теразијама, па потом Булеваром краља Александра. Од ње се, већ код велике куле за воду, будућих Теразија, одвајао пут низбрдо и даље ка западу. У то време овај пут водио је у Доњу српску варош, која је насељена 1724–1726. године.¹⁴ Горњи, стрми део данашње улице био је ненасељен и пролазио је кроз поља и винограде. Од данашњег угла с Улицом Гаврила Принципа почињала је Доња варош, и овај пут јој је заправо био једна од две главне улице, које су водиле на њен главни трг, где се налазила и Црква Светог Јована Претече, отприлике на месту садашњег малог парка испред Дирекције железница.¹⁵ Тако је правац данашње Балканске улице у потпуности формиран већ у периоду између 1724. и расељења Доње српске вароши, 1739. године.

Након 1740, ово београдско предграђе насељено је јерлијском пешадијом, а Црква Јована Претече претворена је у цамију Иваз Мехмед-паше, освојитеља Србије, иначе рођеног Јагодинца.¹⁶ Како су Турци јерлије¹⁷ овде били понајвише из це-

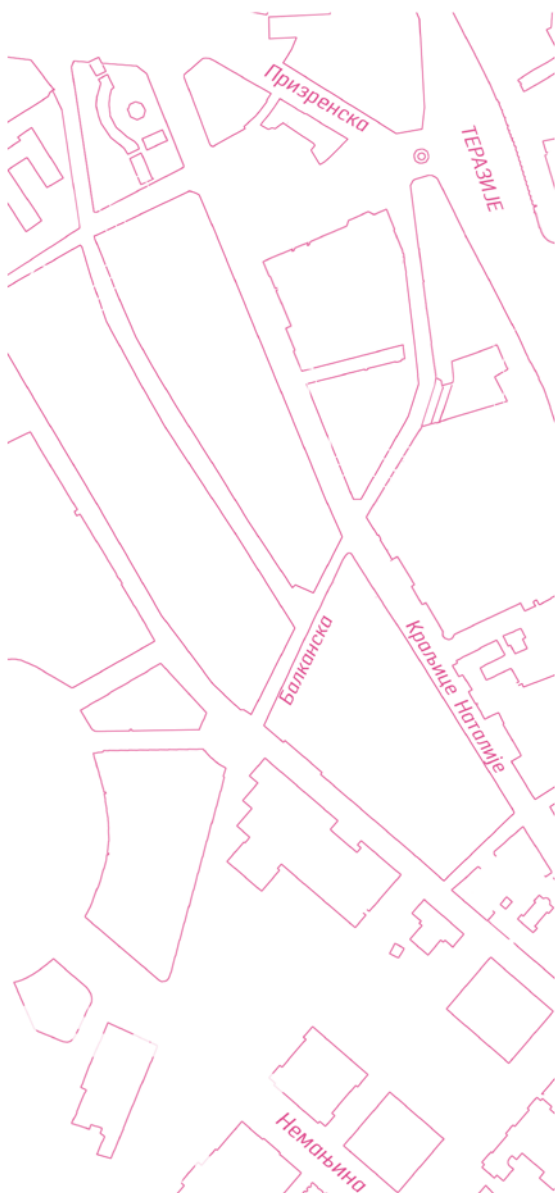
¹³ Ж. Шкаламера, „Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године“. Улогу почетног дела Рудничког пута преузеће крајем XVIII или на самом почетку XIX столећа садашња Улица краља Милана.

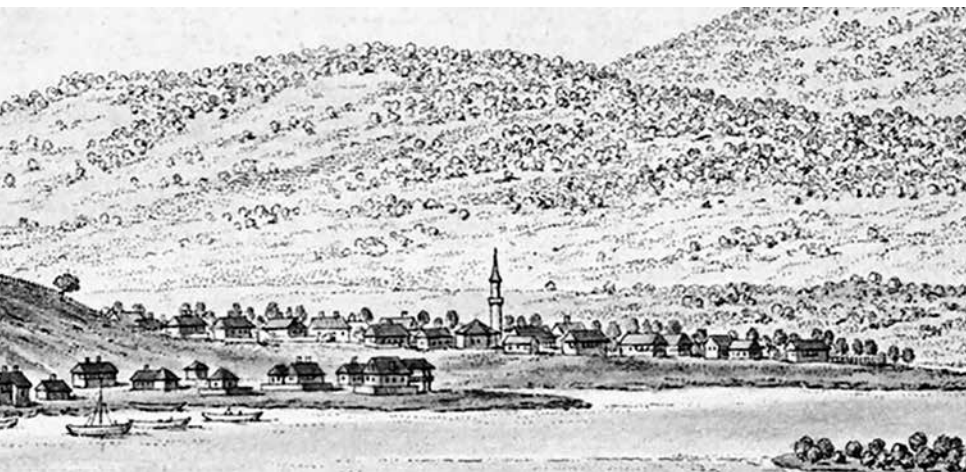
¹⁴ *Истии*, „Београдска нова Доња варош у XVIII веку“, стр. 54–55.

¹⁵ Слободно се може рећи да су остале улице овог предграђа просечене или управно или паралелно у односу на пут, тј. данашњу Балканску улицу.

¹⁶ Р. Тричковић, *Београдски џашалук 1687–1739*, стр. 427.

¹⁷ *Ерлије или јерлије* је у то време био назив за Турке домороце, посебно за оне који су живели од заната или трговине, а не од прихода са својих феудалних поседа.

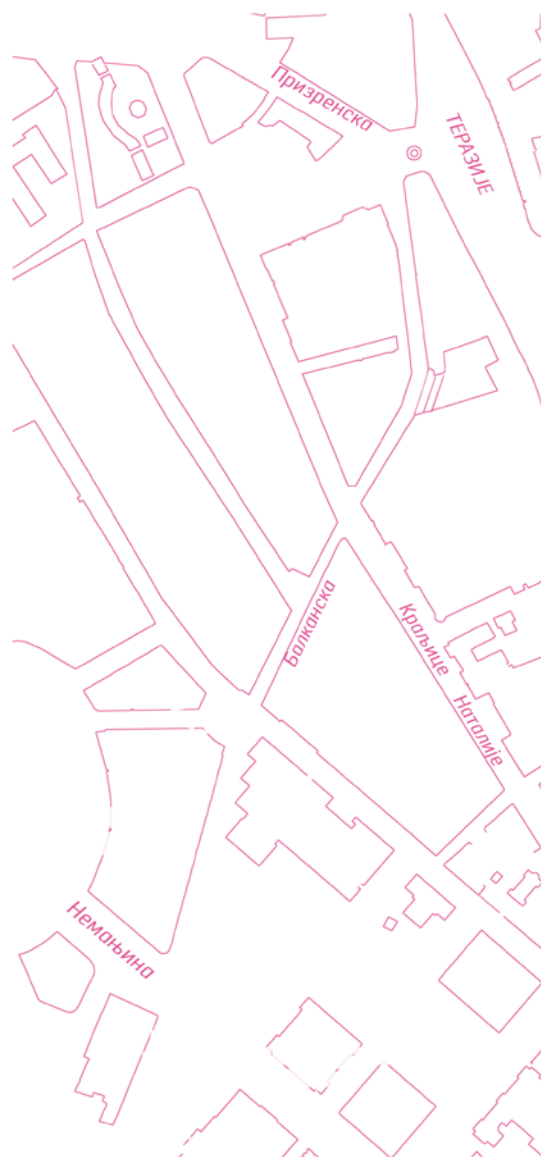

♦ Село Циганка, детаљ са панораме Београда из 1789. ПЗ

ници који су стезали обруч око Београда. Ово подручје, сада под именом Савамаала, насељено је поново након 1815, али сада као спахилук књаза Милоша. Како се до 1826. Савамаала проширила тако да је имала стотинак кућа, све са механама и занатлијама,¹⁸ мора бити да су неки од њих били насељени и у данашњем доњем, равном делу улице. Правац данашње Балканске улице највероватније се није много мењао, јер га таквог затичемо на Кениговој карти из 1854. године. Штавише, то није био обичан, већ за тадашње услове врло добар пут, јер је био калдрмисан. Ово је изведено највероватније због нагиба који је савлађивао, али и стога што је био од знатне важности. За ту калдрму знамо јер је ту била и 1836. године.¹⁹

Ова улица додатно је добила на важности када је 1831. књаз Милош у Топчидеру подигао свој конак. Наиме, управо је она чинила почетни део пута за Шабац, али и за Топчидер.²⁰ Овај њен значај изгубиће се трасирањем данашње Улице кнеза Милоша, које отпочиње 1834. године. Тада је на месту старе, управо расељене Савамале књаз Милош започео са подизањем своје нове вароши, с касарном, двором, али и својом пиваром, коју је 1839. подигао на доњем углу данашњих Балканске и Адмирала Гепрата. По својим власницима ова пивара постала је позната као Кнежева или Књажевска, а по томе што је била већа од пивара приватних лица, и као Велика пивара.

Изглед ове улице остао нам је забележен на *Виду с Врачара*, Едуарда Браумана, управника књажевске литографије, из 1850. године. Једини део улице који је био насељен с обе стране јесте онај најближи Теразијама, и то до савијутка улице, где је данас подземни пролаз. Одатле до раскрснице с Краљице Наталије има тек неколико кућа, међу којима се издваја једноспратница старинског кроја на месту хотела „Праг“. Између Наталијине и Ломине улице насељена је само парна стана, док је непарна утрина. Од Адмирала Гепрата до краја улице на парној страни видимо тек неколико малих кућа.

¹⁸ Ј. Вујић, *Пућешесџвије ђо Србији*, II, стр. 41.

¹⁹ Те године књаз Милош установљава нову чаршију за абације, данашњу Улицу краљице Наталије, па у писму брату Јеврему каже да ће се пружати „до пута с калдрмом“ (Б. Максимовић, *Урбанисџички развој Београда*, стр. 634).

²⁰ Тако се улица још 1845. спомиње као „пут поред Пиваре к Топчидеру водећи“ (Д. Ј. Ранковић, „Догађаји из београдске прошлости“, ОН, јануар 1937, стр. 77), а 1850. то је „долњи друм идући у Топчидер“ (*Србске новине*, 26. 7. 1855, стр. 368).

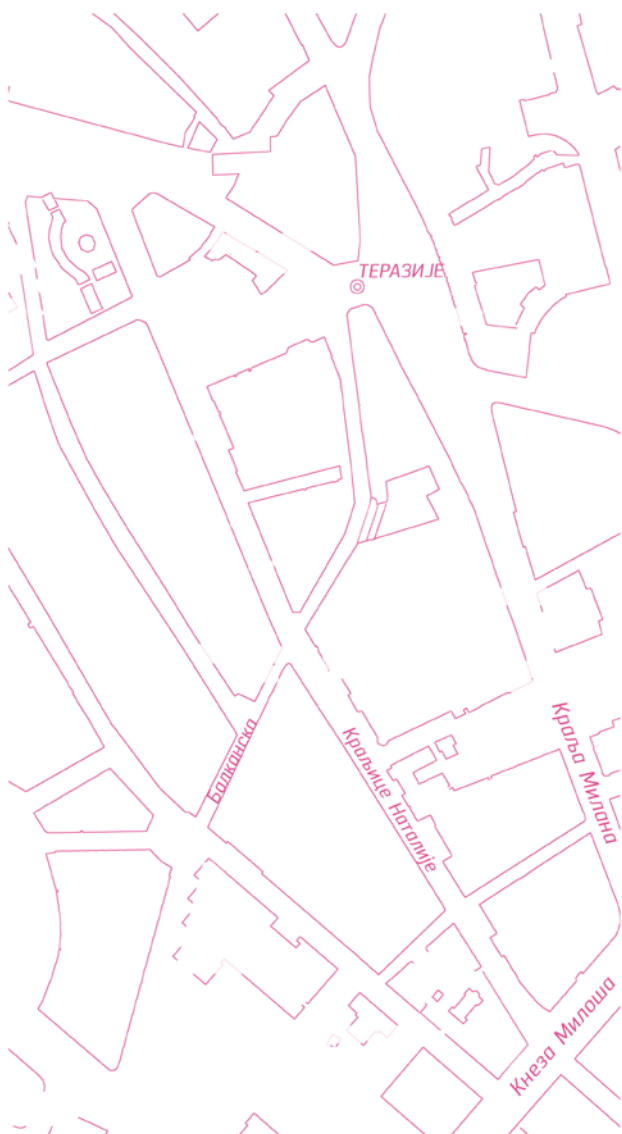
мата ковача и музичара, што су у већини били Цигани муслимани, ово предграђе је носило два имена – Сава-махала, али и Циганска махала (касније још једноставније – Циганка). Било је знатно мање од Доње српске вароши, али му је средиште било на истом месту, те се и у њега од Стамбол-капије долазило правцем данашње Балканске. Ова махала преживела је до 23. маја 1804, када су је, гонећи поражене Турке, спалили српски уста-

♦ Е. Брауман, „Вид с Врачара“ (1850), слева будућа Сарајевска, у њеном наставку Балканска улица. ССС

Да је сам правац задржао своју важност видимо по томе што је на саставу његовог стрмог и равнот дела 1852. године постављена једна од дванаест табли на дирецима ради лакшег објављивања судских и полицајних наређења.²¹ Слично можемо закључити и из описа простирања ове две улице из исте године; доњи део је „сокак од Велике пиваре водећи к Шапцу“, а горњи „од те пиваре преко Абацијске чаршије на Теразиј водећи“.²² Године 1853. дозвољено је ширење Абацијске чаршије и на део ове улице испод данашње Краљице Наталије. Већина нових абација населили су се у доњем, равном делу улице, посебно у помоћној згради Кнежеве пиваре, где су још 1940. пословала петорица кројача абе. Тај део улице је због овога одмах спонтано прозван **Мала абацијска чаршија**.²³

Већ 1855. налазимо је забележену у целој дужини као **Пиварски сокак**²⁴ или **Пиварску улицу**²⁵ што је засигурно њено спонтано настало име. Уосталом, Велика пивара није само место где се производило пиво.

♦ Доњи део Балканске око 1930. У првом плану део Велике пиваре с натписом који подсећа да је тај део улице био део оближње абацијске чаршије. МГБ

Одмах до просторија у којима се варило пиво била је и пространа дворања у којој су играле позоришне представе, одржаване игранке, свирала „Грађанска банда“, и у којој је 1858. одржана драматична Светоандрејска скупштина, која је вратила Милоша Обреновића на

²¹ Б. Перуничкић, *Управа вароши Београда*, стр. 244.

²² *Истио*, стр. 253–254.

²³ ОН, 1. 11. 1940, стр. 922.

²⁴ *Србске новине*, 31. 3. 1855, стр. 152.

²⁵ *Истио*, 14. 7. 1855, стр. 348. Упркос томе што се помиње на више места, ово је било незванично име.

књажевски престо. Штавише, Пивара је била толико значајна и упадљива у овом крају, да ово није једина улица која се звала њеним именом, већ је исто тако, и то у исто време, звана и данашња Гаврила Принципа.²⁶ Ако узмемо у обзир да се овде варило пиво, крајње је чудно да у овој улици 1860. године не постоји ниједна кафана, што је појава која је настављена до данашњих дана – упркос своме имену, ово није била улица позната по кафанама.

Године 1865. долази и први предлог за званично именовање улице, која је тада виђена као састављена из две целине. За горњи, стрми део, предложено је име **Милоша Поцераца**, по Милошу Стојићевићу (1776–1811), војводи из Првог устанка, који је био из села Врањске у Поцерини, па га је Карађорђе 1806. и поставио за војводу у тој области. Истакао се у боју на Китогу, који је уследио након Мишарске битке, где је растурио одред Кулина капетана, као и у бојевима на Дрини наредних година, нарочито у оном на Лозници, 1810. Иако није спадао међу значајније војводе, његове подвиге опевао је нашироко Филип Вишњић, па је у процвату романтизма и националног заноса, у којима је важнија била јуначка песма него историја, и Милош Поцерац био изузетно важна личност. Иако у првом успелом именовању 1872. његовим именом није прозвана ниједна улица, то је исправљено 1896, када добија улицу недалеко од Балканске, која и данас носи његово име.

Равни део улице, тј. Пиварски сокак, могао је исте године понети име **Кнегиње Љубице**, што би имало пуно смисла, јер се простирао од Пиваре, чија је она, барем формално, испочетка била власница, према старој чесми мало испод угла Сарајевске и Рисанске, која је тада звана Госпојина или Љубичина чесма.²⁷ Такође, извесно је да је кнегиња овом улицом пролазила када је ишла у Топчидер или се враћала из њега.

Званично именовање из 1872. било је доста практичније. За равни део улице задржано је већ устаљено име **Пиварска улица**. Иако је пивара угашена претходне године, она је остала важна кафана још дуги низ година. Стрми део понео је име **Балканска** по имену планинског ланца који се у антици називао Хемус, касније Стара планина, док данашњи назив потиче из турског и значи „шумовита гора“. Име Балканско полуострво, или једноставније Балкан, за простор између Јадранског и Црног мора, усталио се у Европи почетком XIX века, па је као такав преузет и у Србији. У годинама пре 1872. име се често спомињало у вези с повременим бугарским устанцима. Термин *Балкан* употребљава се и као песнички израз за Бугарску, тј. за источни део полуострва.²⁸ Не знамо да ли су људи из комисије за наименовање улица имали на уму географију ове улице, али је име испало више но добро одабрано, па нам се и данас чини да је просто крођено с овом стрмом улицом. Да то није само случај данас, говори нам и то што од тада ова улица (тј. њен горњи део) није мењала име.

Како се средиште Београда премештало с Варош-капије и из Савамале на Теразије, тако су се мењале и ове две улице. Горњи део, ближи Теразијама, постајао је све важнији и отменији, па су у њему настала и нека здања која и данас постоје, попут куће Франца Ерлмајера на углу с Улицом краљице Наталије, саграђене 1870. године, одмах иза нешто старије Абацијске чесме (в. *Краљице Наталије*), због које и има драстично засечен угао.²⁹ На Зарићевом плану из 1878. године видимо да је улица добро насељена, запоседнута кућама различите величине. Једина два неизграђена дела налазе се на месту данашњег подземног пролаза ка Теразијама, као и неколико празних имања између Краљице Наталије и Адмирала Гепрата.

♦ Поглед низ улицу од Краљице Наталије око 1916. С леве стране Ерлмајерова кућа. Б&Г

²⁶ *Истио*, 17. 5. 1854, стр. 236; 15. 3. 1855, стр. 128.

²⁷ Та чесма је иначе учртана на том истом месту још у Амановом плану из 1722. године. Уп. Ж. Шкаламера, „Београдска нова Доња варош“, стр. 69. Та чесма је била једна од само три у читавој Савамали, па је као таква била од великог значаја за овај део града (Д. Ранковић, „Стари водоводи, чесме и бунари у Београду“, БОН, 1. 7. 1937, стр. 452).

²⁸ Као у песми у част повратка књаза Милана из Цариграда, у којој се вели: „Тебе чека Приморје / Далмација и Балкан“, в. *Сион*, 23. 5. 1874, стр. 1.

²⁹ Крајем 1869. празан плац на коме ће бити подигнута кућа је подељен на шест имања која су продата (Б. Перуничкић, *Управа вароши Београда*, стр. 273)

Супротно томе, доњи део остао је исти, или је можда чак и назадовао: 1877, од петнаестак кућа у овој улици, таљигаша, кочијаша и фијакериста има чак седам,³⁰ што је било карактеристично за делове Вароши у којима су се људи бавили баштованством или били у вези с околним селима. Ово је несумњиво постало још израженије након успостављања железнице: горњи део постао је главна веза са средиштем Вароши, док је доњи остао скоро недотакнут овим новим развојем. Један остатак старог стања ствари била је ширина улице: горњи део остао је 1890. године на најужем месту 12,20, а у остатку 14,10 метара, док је доњи део већ имао ширину од 17 метара.³¹ Нешто касније, 1899. године, имања у равном делу улице процењена су на двоструко већу вредност по квадратном метру него она у стрмом делу;³² то је вероватно последица близине железничке станице и наде да ће ово постати тражени део града, што се ипак није десило.

Године 1890. име Пиварске улице је као недовољно достојно предложено за прекрштавање у *Меленџевој* или *Владике Меленџија*. Хаџи Мелентије Павловић (1776–1833) био је игуман Манастира Враћевшнице под Рудником. Године 1815, непосредно пре одласка у Таково, ту се причестио Милош. С њим је пошао и Мелентије, који је пред тамошњом црквом-брвнарм сабрани народ заклео на верност. Мелентије остаје уз Милоша током бојева на Љубићу и Палежу, те као личност од његова поверења постаје у наредним годинама председник свештеничког суда. Године 1831. Мелентије постаје први Србин „архиепископ београдски и митрополит српски“ након многих година које су на том месту провели Грци Фанариоти. Да добије улицу на овом месту вероватно је било пресудно то што се она налазила недалеко од Милошевог двора у Савамали. На месту тог двора данас се налази копија споменика Петра Убавкића, на којој видимо Милоша на Цвети у Такову, а крај њега Мелентија како га крстом благосиља. Више је тужно него занимљиво да овако значајна личност није до данас добила улицу која би се звала њеним именом.

О стању и значају Балканске улице дознајемо из једног „дописа грађана“, августа 1890, *Београдским ошћинским новинама*. У њему се анонимни становник ове улице радује што ће улица коначно и после многих апела добити нову калдрму, тротоаре и бити нивелисана, не само због њених житеља већ и стога што „нема никог у Беоргаду, који бар једном недељно не мора да прође том улицом“, док је у њој „калдрма у најлошијем стању одавна, улица стрма, а донекле и крива, тротоара нема никаквих, а саобраћај, од како је отворена жељезница, преко сваке је мере велики“.³³ Међутим, као што је анонимни Београђанин слутио, ускоро је уређивање улице заустављено, јер су се одређени богаташи жалили на њену нивелацију. На крају крајева, додатни разлог да се нивелисање и калдрмисање ипак спроведу у дело био је тај што је било забрањено силазити на Железничку станицу лепо уређеном Улицом кнеза Милоша,

док је Балканска остављена пуна рупчага и камења спремљеног за калдрму.³⁴ Те и наредне, 1891. године, стање Балканске, њен пад и жив саобраћај нашли су се у жижи београдске јавности, па се о томе нашироко расправљало у штампи.

Како до овога није дошло приликом преименовања, године 1896. прибегло се томе да Пиварска улица буде прикључена Балканској као њен последњи део, како је и остало до дан-данас.

Почетком XX века у Балканској улици гради се изванредан број нових кућа, мада су то и даље тек једноспратнице. Овоме је вероватно највише допринео пропис из 1900. да се овде морају дизати барем једноспратнице.³⁵ Њихов добар представник, величином али и стилски,

♦ Доњи, равни део улице 1916. године са скромним кућама из претходног века. МЈ

³⁰ Б. Перуничкић, *Ујрава вароши Београда*, стр. 800.

³¹ БОН 7. 4. 1891, стр. 74.

³² *Исти*, 28. 11. 1899, стр. 163.

³³ БОН, 5. 8. 1890, стр. 195.

³⁴ *Мале новине*, 16. 8. 1890, стр. 2.

³⁵ БОН, 13. 2. 1900, стр. 1.

јесте кућа Николе Валовића, која и данас краси угао с Ломином. Доњи део улице остаје пак полусеоског изгледа, с „вагон становањем“ у дугачким двориштима и сељачком кафаном „Добро јутро“ на месту садашњег хотела „Београд“.

У годинама након Првог светског рата улица с грубом турском калдрмом, којој су се увек изнова чудили гости са Запада, мења се. Вишеспратне палате појављују се двадесетих година само у њеном горњем делу (нпр. зграда биоскопа „Луксор“ из 1922, прозвана по граду крај којег је те године пронађена Тутанкамонова гробница; у њој се сместио и Клуб београдских адвоката, с елегантним клупским просторијама, читаоницом, бифеом и „првокласном музиком“;³⁶ у којем је наступила и Цозефина Бејкер током своје посете Београду),³⁷ док ће тридесетих оне коначно почети да мењају изглед и доњег дела улице, који се од доба књаза Милоша па до изградње једног крила Дома ратних инвалида (1935) и хотела „Београд“ (1937) променио само утолико што је било више трговина, а мање стамбених кућа. Ипак, тих година Балканска остаје најупадљивија по људима који су у град стигли возом, али и многим сељацима, према чијем су укусу намештени и излози радњи.

Начетиле се радње са мануфактуром, абације, фотографи, мешовите трговине, бакалнице, буреџинице, по која механа, папуције, терзије, народне кујне, опанчарнице, побожне слике, прва ћурчијска радња, седлари, купци ратне штете, сајције, четкарнице, ситни гвожђари, нирнбершке ситничарске радње. Каква разлика у изложима на Кнез Михајловој и овде! Овде ни један излог није за то да изгледа леп и да има видљивог нечега. Он је, рекао бих, само опипљив. Висе шамије, кошуље, џакови, наслагана је без реда со и паприка и кафа. Неред није чак ни живописан.³⁸

Може се слободно рећи да је тих година Балканска улица добила свој неодређени изглед, који се одликује разноврсношћу, од висине и изгледа њених грађевина, па до онога чега има по изложима, који је задржала до данашњих дана. Највероватније је управо ова полутанска атмосфера одвратила општинске оце да 1927. спроведу у дело намеру да улица буде преименована у *Војводе Пушника*, за чију је личност остављена нека господственија улица. Ако се се- тимо да је на Ријечанина Миховила Логара она оставила највећи утисак по претовареним коњима, који су у њој, нарочито зими, падали, ломили ноге и цркали, то није за чуђење.³⁹

Улица је доста пострадала у шестоаприлском бомбардовању. Срушено је неколико зграда, пре свега вишеспратница уз хотел „Москва“, а гореле су и њој суседне, пре свега „Анкерова“, на броју 7. Но, најгоре је прошао равни део улице, који је скоро цео изгорео. Тај део ће доживети и велики преображај након рата: с парне стране порушене су све старе куће и подигнуте две скоро идентичне и добро уклопљене зграде, у којима су чак и приземља била намењена становању. На непарној страни улице између 1956. и 1960. подигнут је велики стамбено-пословни блок (Богдан Игњатовић и Леон Кабиљо), с упечатљивом кулом, коју су користиле војна установа „Центропројекат“ и централна библиотека ЈНА, те парком који се надовезао на стари Финансијски.

У овом периоду доста се градило и у горњем делу, али ни нова градња, ни ново време, ненаклоњено приватницима, нису успели да у потпуности затру њене занатлије и трговце-ситничаре. У једном чланку из 1960. за њу се каже да је „сачувала [...] оријенталну боју, кућерке са радњицама, занате који нестају, и контрасте који запрепашћују“, па наставља да се кроз њу крећу путници који „вуку неиспавану децу, кавезе с кокошкама, псе на ланцу, обрамице са завежљајима и кофама. Сметено се окрећу, ако су први пут у граду, сударају се и заносе, загледају излоге“; чланак завршава констатацијом: „Ударци пијука означили су долазак новог доба у најбалканскију, најстрмију [...] и најружнију београдску улицу.“⁴⁰

♦ Угао Ломине улице са вишеспратницама међу старим кућама (око 1930). МГБ

³⁶ *Време*, 26. 5. 1926, стр. 2. Биоскоп је после Другог светског рата преименован у „20. октобар“.

³⁷ *Време*, 1. 4. 1929, стр. 4.

³⁸ *Истио*, 4. 8. 1924, стр. 4.

³⁹ М. Логар, „Моје прве године боравка у Београду између педесет даљих“, стр. 87.

⁴⁰ И. Бешевић, „Улица ишчезлих занимања“, *Илустрована јолијшика*, 1960.

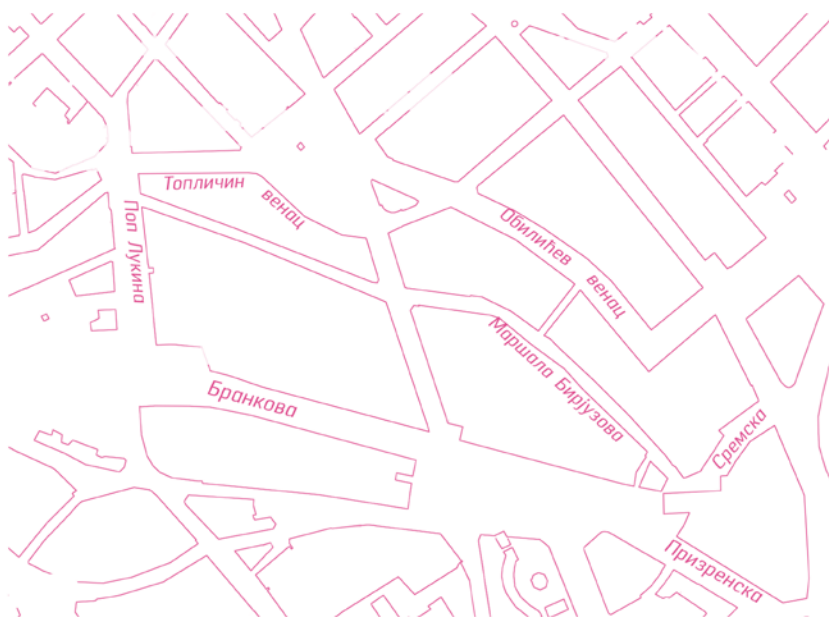
Највећа промена настала је на прегибу улице, где је 1963. подигнута велика зграда Заједнице југословенске електропривреде (бр. 13), а затим су срушене терасе са задње стране зграде Крсмановића / Протокола, да би се 1973. на њиховом месту појавиле велике бетонске терасе и подземни пролази „Теразијске рупе“; међутим, док су оне на Теразијама изазвале констернацију, овде су добро прихваћене, те је улица на том месту и даље „бушна“.

Са по једном или две грађевине из сваке наредне деценије, старим и новим продавницама, стрмим успоном и калдрмом, Балканска улица корачањем старог Хроноса полако мења изглед, али не и атмосферу која наизглед зрачи из самог њеног имена. Она је несумњиво и даље најбалканскија улица центра Београда, необична мешавина ружног и лепог, сентименталног и кичастог, суровог и топлог, тих необичних контраста који чине Балкан.

Бранкова улица

Ова улица вуче своје корене из XVIII века, настала је у XIX, а велики преображај доживела у XX веку. У свакој од ових епоха имала је сасвим другачији изглед.

Крај у којем се Бранкова улица данас пружа насељен је у XVII столећу, али ничега што личи на правац ове улице тада још није било. Њен западни део чинило је највеће гробље београдских православца (тзв. Грчко гробље), а остатак је било поље између група кућа које су се налазиле с обе стране.⁴¹

Њен настанак везан је за турску обнову утврђења око вароши средином XVIII века. Наиме, у доба друге хабзбуршке владе Београдом, овде су између 1725. и 1737. године изграђени бастioni и равелини⁴² број 1 и 2, који су завршавали испред стрмине која се и данас лако уочава између Бранкове и Југ Богданове улице. Након њиховог рушења, 1739/40, вероватно ради лакше одбране, линија земљано-палисадних варошких бедема померена је педесетак метара напред, до најстрмијег одсека, на линију непарне стране Бранкове улице, чиме су се рушеvine некадашњих утврђења нашле иза новог турског утврђења. На новој одбрамбеној линији установљена је капија, која се налазила на правцу Поп Лукине улице, нешто

ниже од садашње бензинске пумпе. Та капија је у то време била знана као Босанска, Шабачка или Бањалучка капија (в. *Иванбејова*). Када су почетком XIX века палисаде враћене на правац где су се зидине налазиле до 1739. (и чије су се развалине свакако још назирале), настаје и правац Бранкове улице: био је то путељак који се донедавно налазио с унутрашње стране некадашњих палисада, од (тада батаље-не) Бањалучке капије, до отвореног поља будућег Зеленог венца. Ово је био један од путељака који су омогућавали везу између Варош-капије и Стамбол-капије са спољне стране шанца (в. *Маршала Бирјузова*). Као што је то било и касније, и у време турске владе градом Срби су преферирали да у Београд уђу или из њега изађу кроз Варош-капију. Тако је, на пример, учинио кнез Милош када га је Сулејман-паша 1815. пустио из заточеништва. Одавде се упутио ка Врачару, а одатле „удари странпутицом“ ка Црнући.⁴³

⁴¹ Ж. Шкаламера, М. Поповић, „Нови подаци са плана Београда из 1683“, карта на стр. 53.

⁴² Равелин је фортификациони објекат троугластог облика, грађен испред бедема с намером да се заштите његове слабе тачке, најчешће прави делови зида („куртине“) или прилази капијама. Скоро увек је био шиљаст, с два висока зида ка непријатељу и једним ниским ка браћеном утврђењу.

⁴³ Др М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I, стр. 143.

Након успешног окончања Другог српског устанка, почиње бржи развој хришћанског дела Београда, чије се средиште налазило око Саборне цркве. С повећањем броја становника, било је немогуће наставити стару праксу сахрањивања око цркве, па је ново хришћанско гробље успостављено на првом слободном месту – одмах ван Варош-капије, са обе стране путева који су се одвајали од ње, то јест, на простору Поп Лукине и већег дела Бранкове улице.⁴⁴ Нешто ниже одатле брзо је расла Савамала, спахилук кнеза Милоша,⁴⁵ чија је једна од важнијих улица била данашња Гаврила Принципа, која се настављала право од споменуте капије, али тек иза и испод гробља. Ускоро је постало јасно да гробље између два најбрже растућа дела града, а испред главне капије којом су они били повезани, није добро решење, па је оно већ 1826. године исељено на Ташмајдан.⁴⁶ Податак да је гробље успостављено, па затим, након само десетак година, премештено, речито нам говори о неслушеном брзом развоју српског Београда.

Измештањем гробља отворен је простор за изградњу кућа, а самим тиме и за настанак улице. Но, из писма које је Петар Лазаревић упутио књазу Милошу 1830. године дознајемо да је ово тек *уић*, и то „од Варош-капије идући к Палилули и новопостављеном гробљу“, те да се око њега налазило само „неколико будреља у којима су циганске курве, око кои су се сејмени купили свагда“, а које је ревносни Лазаревић тада срушио. Он истиче да је пут поправио да би олакшао долазак књазу у Варош, али и да би олакшао одношење мртваца из Вароши.⁴⁷ У првом од та два документа спомиње се да је ово простор „изван Варош-капије на Старом гробљу“. Тих година долази и до трајног насељавања улице. Године 1838. књаз Милош је препоручио Општини да калдрмише „онај сокак што с Варош-капије к Теразијама води“. Разлог зашто је то имала да уради Општина био је тај што су „онога сокака житељи маом сиромаси људи и што онај сокак за сву варош а не само за њих служи“. Даље из дописа, међутим, видимо да у њој има и људи који „би кадри били и за више кућа калдрмисати а немоли само изпред своје платити“,⁴⁸ што ће рећи да ипак нису сви били лошег имовинског стања, напротив. Надаље, још увек је било и доста имања „гди кућа нема“.⁴⁹

Прва знатнија кућа у овој улици била је она Теодора Хербеза, попечитеља финансија, подигнута 1841. године.⁵⁰ Хербез је од књаз Милоша 1835. добио велико имање у овој улици, на којем је подигао три куће. Ону најлепшу, на бр. 32 – сасвим у врху улице, према Поп Лукиној – узео је за свој дом.⁵¹

Претходно наведени допис открива нам улицу као једну од најважнијих саобраћајница Београда, свакако круцијалну за српску Варош. Положај овог пута био је једноставно превише добар да би дуже време остао место батаљених надгробника и сиромаша. Не само да је ово био најближи ненасељени простор до средишта Вароши већ је био наслоњен на капију, а поврх свега тога, још је и лежао на доста равном и оцедитом земљишту. Додатни престиж овој улици давали су редовни проласци кнеза Милоша, кнеза Александра, а доцније и кнеза Михаила, који нимало нису волели да пролазе мимо бројних турских војника на Стамбол-капији, а притом је тај пут био и дужи. Стога не изненађује што се у наредних десетак година овде успоставља права улица, у којој су се, према сведочењу савременика Димитрија Бодија, населиле многе „господске и друге богатије породице, а зграде њихове према зградама старог Београда биле су првог реда“.⁵² Осим већ наведеног Хербеза, средином века су ту између осталих живели Јеврем

⁴⁴ С. Л. Поповић, *Путовање по новој Србији*, стр. 53–54. Занимљиво је да се на овом истом простору налазила и тзв. Западна некропола Сингидунума, а отприлике на истом месту и већ споменуто Грчко, тј. православно гробље Београда пре 1717. године, што ће рећи да је оно три пута постајало место сахрањивања. Осим што су се налазила на ободу насеља, додатни разлог за постојање гробља на овом месту био је каменолом чије се пећине и данас налазе на споју Црногорске и Улице Светозара Радића (в. *Поп Лукина, Карађорђево*). Наравно, поновном успостављању гробља на овом месту у XIX веку свакако је могло допринети и то што су овде пронађени стари надгробници.

⁴⁵ Већ 1826. Турци се жале да је, супротно првобитном договору да ту буде мејана с неколико кућа, сада ту изникла цела варош (Др Б. Перуничкић, *Београдски суд 1819–1839*, стр. 13). Савамалом је називан читав простор од Сава-капије и Варош-капије па до ушћа Мокролушког потока, који је Милош добио као спахилук (Ж. Шкаламера, *Београдска нова доња варош*, стр. 69), што отежава наше данашње сагледавање његовог развитка, које се по свој прилици дешавало упоредо на више места: поред Саве (Карађорђевог улица), на месту села Циганке (Балканска улица), а затим и између та два места, дуж Улице Гаврила Принципа.

⁴⁶ *Ново гробље у Београду*, стр. 17.

⁴⁷ Б. Перуничкић, *Београдски суд*, стр. 457. Ипак, Лазаревићево поступање није разрешило тај проблем, те се и 1838. „на путу Варош капије“ налазе „курве“, које маме „солдате“ (*Живећи у Београду 1837–1841*, стр. 450).

⁴⁸ *Истио*, стр. 349–350.

⁴⁹ *Истио*, стр. 353.

⁵⁰ S. Marjanović, „Opis beogradske varoši“, стр. 12. Марјановић Теодора Хербеза у правом „илирском“ маниру посрбљује у Божицара. Претпоставља се да је Хербезова кућа касније носила адресу Господска 11 (Б. Милосављевић, *Београдски родослови*, стр. 329). Ово нам потврђује и тврдња К. Н. Христића (*Зайиси сѣярој Београђанина*, стр. 94–95) да је она касније била у власништву Јеврема Грујића, чија је кћер Мирка уписана као поседник 1912. године (*Адресна књига Београда 1912*, део I, стр. 31).

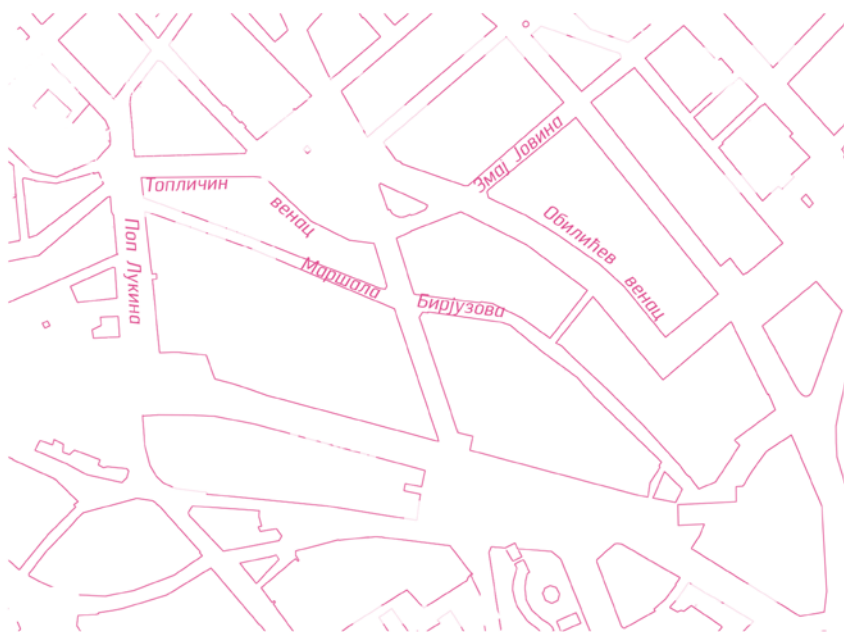
⁵¹ М. Јовановић-Стојимировић, *Силуете сѣярој Београда*, стр. 629–630; Хербез је био ожењен бившом Милошевом љубавницом Јеленком, којој је књаз дао велики мираз.

⁵² *Правда*, 9. 4. 1933, стр. 5.

Грујић, Алекса Симић, Јован Мариновић,⁵³ Матија Бан, Јован Кумануди, Коста Магазиновић, браћа Герман, Стефан Стефановић Тенка итд. Ипак, још и 1847. године, када је начелник Попечитељства правде Сава Шилић продавао своју кућу на „долњем сокаку“ (тј. у Јут Богдановој), улица у којој се налазила његова главна кућа још увек је морала бити назначена тек провизорним именом „горњи сокак“.⁵⁴ Било је, међутим, само питање времена када ће улица с оволиким бројем угледника и њихових лепих кућа бити спонтано прозвана **Господска**, које име налазимо у документима већ 1851.⁵⁵ Ово се име већ уобичајило у пречанским крајевима, где је дошло преводом немачког *Herrengasse*, па је скоро свака варош имала по једну Господску улицу, обично ону најлепшу у месту. То је важило и за Земун, који је по европским питањима и моди најчешће био узор Београду. Постоји неколико прича ко је тачно први улици наденуо ово име. Једна је да је то учинио Милош Поповић, од 1843. уредник *Србских новина*, који је у овој улици отворио и своју књижару (коју је касније купио Велимир Валожих, па је затим преместио на рогаљ с Косанчићевим венцем).⁵⁶ Ако је тако, онда је Поповић себи начинио и својеврсну рекламу. Чини се, ипак, да улици оваквог изгледа није био потребан бољи кум од народа, а посебно од Срба из Угарске. Ако је и постојала једна личност која је то име први пут изговорила и потом га популарисала, оно је ипак плод скупа представа које су Београђани имали о њој, а не настојања једног човека.

Улица је прозвана господском, али не треба преувеличавати њену госпоштину. Име је значило да овде живи доста госпде, не и да су сви који у њој живе господа. Напротив, све до њене темељне трансформације тридесетих година XX века, у њој је остало и неколико веома скромних кућерака. Оно што је ову улицу чинило господском 1850. године била је чињеница да је у њој било више господских кућа

него чатрља. Врло брзо након овога времена многе друге улице су је престигле по броју госпде која је у њима живела. Такође, као што смо видели из примера када се први пут појавила под својим именом, она није била потпуно стамбена, већ су куће биле мешане намене. Тек неколико деценија касније, с опадањем значаја овог краја, овде почињу да се зидају куће намењене само становању, а управо су оне преживеле до доба фотографије, и тако остале запамћене. Таква је, на пример, била кућа с неоготичким елементима на данашњем броју 23, из шездесетих година XIX века, кућа Мариновића из око 1862. године, или кућа сликара Стеве Тодоровића, из 1873, по пројектима

Александра Бугарског,⁵⁷ где су се састајали уметници, али и фискултурници које је Тодоровић окупљао у Првом српском друштву за гимнастику и борење (1857).

Ова улица била је скоро као неки „процесиони пут“, лепо место где су дочекивани владари. Тако су се 1859. године, током тријумфалног повратка старог кнеза Милоша и сина му Михаила у Београд након Светоандрејске скупштине, у Господској улици окупили ученици свих овдашњих основних школа, да их поздраве пре но што су кнежеви наставили у Саборну цркву на благодарeње.⁵⁸ Овде још ваља

⁵³ Његова кућа, сagraђена 1862, стајала је на броју 15. У њој је касније била смештена СКА, тј. САНУ (в. касније).

⁵⁴ Новине читалиштва београдског, 30. 5. 1847, стр. 173; 10. 10. 1847, стр. 324.

⁵⁵ Србске новине, 29. 11. 1851, стр. 522, где читамо да је извесни Алојзије Хек, „кожухар из Чешке“, отворио дућан „у Господској улици до књижаре“.

⁵⁶ Време, 24. 5. 1929, стр. 7; М. Ђ. Милићевић, *Сликаре слике српске иресијонице*, стр. 29.

⁵⁷ Др Д. Медаковић, „Кућа Стеве Тодоровића“, стр. 148.

⁵⁸ Након благодарeња, кнежеви су изашли из Вароши у шанцу кроз Стамбол-капију, где их је поздравила и испратила турска посада („Успомене г. Димитрија Боди о старом Београду“, *Правда*, 9. 4. 1933, стр. 5). Из овога видимо да је околина Варош-капије била место за српске, а Стамбол-капија за турске прославе и поздраве. Тиме што су се упутили прво на Варош-капију, Милош и Милан су на симболичан начин показали шта им је важније – прво Срби и благодарeње у цркви, а на крају, као под морањем, и Турци и њихови војници.

напоменути да је, иако су се угледни људи овде до-сељавали због кнежева, постојао јамачно и обрнути процес, наиме, да су кнежеви баш овуда пролазили јер су могли да сврате до једног или више себи бли-ских, или за државу важних људи.

У предлогу крштења београдских сокака из 1864, име Господска није јој оспоравано, а коначно је и озваничено 1872. године. Како су јој тада до-дељени и бројеви, треба напоменути да улица није, као данас, почињала од угла с Царице Милице, већ две куће даље ка Теразијама (што би значило да би и вишеспратница „Бранков бизнис центар“ улази-ла у ову улицу); тако је исто било и с друге стране, где су непарни бројеви почињали тачно преко пута, одмах иза гостионице „Зелени венац“. До краја XIX века појавиле су се и многе друге, лепше, па тиме и господскије улице, али ни она није још изгубила свој стари углед, барем не у главама значајних људи у граду.⁵⁹ Упркос томе, већ 1889. предложено је⁶⁰ да јој се име промени у *Бањо-лучка*, у чему пре треба гледати намеру да се најмногољудније место Босанске крајине појави у београдској ономастици него жељу да се објасни порекло ове улице и њена веза с некадашњом Бањалучком капијом (в. *Иванбејова*), која је до тог времена била потпуно заборављена.

Ово преименовање није успело, али је, ипак, остала намера да се спонтано настали називи улица замене именима значајних личности и места. Тако је старог имена нестало 1896. када је улица понела име **Бранкова**. Бранко Радичевић (1824–1853), наш најзначајнији романтичарски песник и велики ли-рик, провео је младост у Земуну, где му је отац службовао као царински службеник. Још 1847. написао је песму „Београде, мој бели лабуде“, у којој оплакује судбину града где још диже главу „она гуја љута, што удари на Косово равно“. Из исте године је и сатирична поема „Пут“, где опис Београда заузима више од три стотине стихова и у којој је Бранко огорчен на утицај средње Европе, који уноси „отров лажног просвешченија“.⁶¹ У Београд је прешао само још једанпут, децембра злосрећне 1848. године, када су Саву и Дунав прелазиле многе избеглице из младе Војводине.⁶² Није се овде дуго задржао, јер је протеран као политички сумњив, не само због својих младалачких песама и утицаја на омладину која се у том тренутку побунила у Лицеуму већ и због тога што је његов стриц Стеван Радичевић, бивши попечитељ правде и просвете, био велики обреновићевац, који је отишао из Србије скупа с кнезом Михаилом. Бранко је волео Београд као симбол новог времена и напретка, које је он радо пригрлио скупа с народним песмама, народним језиком, Вуковом реформом. Признање које Бранко ужива данас није стигло одмах по његовој смрти. Он је, како каже Скерлић, „подранио за читавих двадесет годи-на“ и први је пут величан тек шездесетих година XIX века, када је завладала права „бранкоманија“.⁶³ Након преноса његових посмртних остатака и подизања споменика на Стражилову 1883, било је само питање када ће се и престоница Србије одужити његовом лику и делу. Право је изненађење што то није учињено раније. Можда је пресудни моменат била књижевна дебата из 1885. године, када се Лаза Костић са Цетиња неповољно изразио о Бранку и његовој поезији, на шта је из Београда морао да му одговори Светислав Вуловић. „Свлачећи Бранка са постоља врховног песника српског, Лаза Костић је учинио – у очима просечног Београђанина – не један, него сто грехова: грех према поезији, грех према Српству, грех према Вуку Караџићу, грех према српској проливној крви за ослобођење.“⁶⁴

♦ Кућа Стеве Тодоровића и њене нешто млађе сусетке са парне стране улице, све одреда господска здања, сликане пред рушење 1933. године. МЈ

⁵⁹ Тако 1893. године народни посланик Ранко Тајсић у свом скупштинском излагању наводи управо ову улицу као пример богатства, додајући (нетачно) да у њој неки имају куће на три спрата (*Народна скупштина*, 26. 6. 1893, стр. 1).

⁶⁰ БОН, 4. 3. 1890, стр. 58–59.

⁶¹ Б. Миљковић, „Београд прве половине XIX века у делима књижевника“, стр. 216.

⁶² Постоје наводи да је тада живео у кући у Господској/Бранковој 31, која је срушена 1934, током регулације улице (Д. Ц. Ђорђевић, *Кроз стари Београд*, стр. 127). Фебруара 1849. дошао на конак „свом карловачком другу Д. Поповићу, про-тођакону“ (*Песме Бранка Радичевића*, стр. 455).

⁶³ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, стр. 385.

⁶⁴ С. Винавер, *Заноси и њркоси Лазе Костића*, стр. 578.

Разлог зашто је Бранково име понела баш ова улица није сасвим јасан. Постоји прича да је 1849. боравио у њој, што није искључено, узимајући у обзир колико је српски Београд тада био мален. С друге стране, можда јој је име дато зато што гледа према Земуну и Карловцима, или стога што су у њој (тада и раније) живели поштоваоци његовог дела. Наравно, узимајући у обзир алкавост и произвољност у именовању улица, на коју и тада често наилазимо, постоји велика могућност да је име додељено сасвим насумично. Ново име улица није променила до данас. Једино су јој током аустро-угарске окупације власти званично „разјасниле“ име, проширујући га на **Улица Бранка Радичевића**, али то нико није усвојио, па је она и даље свуда навођена као Бранкова.

Будући да се налазила близу реке, улица и њене куће доста су оштећене у Првом светском рату. Четвртог фебруара 1915, у једну кућу на парној страни ударила је граната великог калибра, која је на спавању убила супругу Никодима Васића и његове две кћерке. Овај догађај потакнуо је вајара Ђорђа

♦ Фебруар 1915, срушена кућа Никодима Васића. МЈ

Јовановића да изради скулптуру „Жртве бомбардовања Београда“.⁶⁵

Мало се шта променило у овој улици у неколико деценија откада је понела ново име. Стара, господска здања била су још увек ту, али сада већ начета зубом времена. Након Првог светског рата, у доба убрзаног развоја Београда у праву метрополу, ова је улица видела мало напретка. Крајем треће деценије, један новинар каже за њу да је:

неугледна, недотерана, улица мимо коју су (!) с презрењем прошла асфалтна кола београдске општине, улица која нема ни поштених канала, ни ваљаних тротоара, улица која личи на један непроходан кланац према Варош капији, чудо од линија и успона,

силаза и ћор сокака, улица у којој се налазе канцеларије Академије наука и у којој од скора станује г. Бранислав Нушић.⁶⁶

Овде су побројане и две најважније институције које су се налазиле у улици. Српска краљевска академија имала је од 1923. своју палату у Улици кнеза Михаила, али су се у њој, осим свечане сале, налазили само локали и станови за издавање, па је право средиште научног живота остало овде све до 1952. године. Ту је био и Нушић, који је 1929. године изнајмио стару, романтичну кућу Матије Бана и његовог зета Стеве Тодоровића, која га је очарала својом историјом; овде је Нушић написао *Госпођу министарку*.⁶⁷ Уз ове две, треба додати и Београдско женско друштво, које је још од 1880. било смештено у кући на бр. 17, где је 1926. подигло свој нови дом (који је под својим кровом објединио Вишу женску школу, Школу с учитељским течајем и интернат за ученице),⁶⁸ данас здање Техничке школе за дизајн коже.

⁶⁵ *Полиџика*, 7. 5. 1914, стр. 2.

⁶⁶ *Време*, 24. 5. 1929, стр. 7.

⁶⁷ „У част доласка г. Нушића из Капетан Мишине у Бранкову“ житељи ове улице прозвали су сокаче преко пута његове зграде Нушићевом улицом (*Време*, 22. 5. 1929, стр. 8). У питању је уски пролаз који је код Бешлића 1893. забележен као Пешачка улица, а касније је остао без имена. Њом се 1929, „једним стрмим падом кроз кестене и орахе у баштама“, могло сићи у Југ Богданову улицу, док је данас на пола пута преграђена.

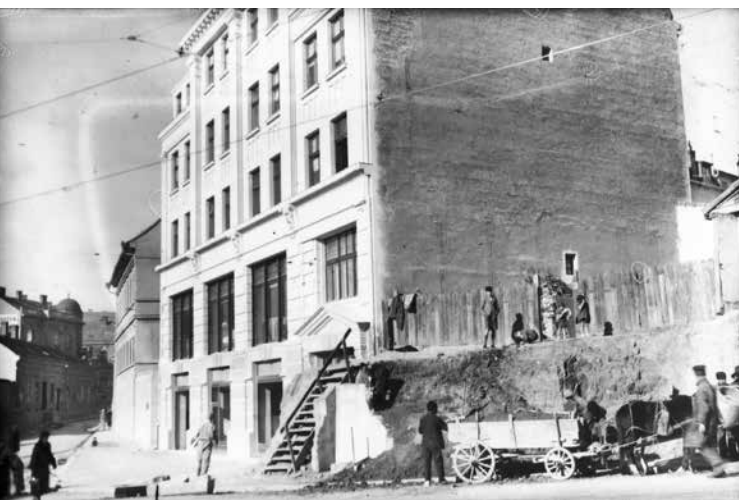
⁶⁸ М. Софронијевић, *Хуманистичка друштва у Србији*, стр. 21.

Нушић се неће овде задржати дуго. Генерални регулациони план за Београд, донесен 1927, предвиђао је да се она од старог сокака претвори у значајну саобраћајницу. Улица која је, као и пре стотину година, савијала у Поп Лукину, биће исправљена, проширена рушењем целе парне стране, а на њеном крају налазиће се мост, једини који је тим планом предвиђен да пређе преко Саве. Разлог зашто је мост предвиђен управо овде јесте то што је ова улица била најкраћи пут до Теразија, тада несумњивог центра града, посебно што се тиче саобраћаја.

Већ почетком четврте деценије у њој се спроводи експропријација земљишта и старе куће парне стране нестају. Највећа промена која се у њој дешава била је денивелација: док се стара улица успињала од Зеленог венца ка Варош-капији, сада се она спуштала ка градилишту новог моста; све зграде које су преживеле морале су још тридесетих, због спуштања терена, бити подзидане.⁶⁹ Та се промена најбоље види на броју 30, где је денивелацијом улице подрум претворен у приземље. Улица је проширена на 22 метра, мада је постојао предлог да се прошири на чак 38 метара, како би се видео импресивни почетак моста, за који се још увек веровало да ће бити украшен Мештровићевим скулптурама коњаника, но то се није догодило због недостатка новчаних средстава.⁷⁰ Током копања радници су наилазили на мноштво костију, остатке старог гробља.⁷¹ Као и у свакој другој новопросеченој или проширеној улици, на месту старих кућа никле су велике зграде, најпре с парне стране, а потом, на овој локацији која је излазила на мост ка Земуну, а од новембра 1936. била повезана трамвајем, и с непарне. Од њих треба издвојити зграду

♦ Поглед од Улице царице Милице, током радова на проширивању и новој нивелацији улице (око 1933). МЈ

♦ Током радова на нивелацији многе куће су „порасле“ за читав спрат, па је тако и код ове на данашњем броју 30 подрум постао приземље. Данас је ово једино здање улице које још увек показује њен стари правац. МЈ

Јосипа Шојата (бр. 14), рад браће Крстић из 1934, зграду на бр. 26, Миладина Прљевића, из 1940, као и Први задружни дом „Шумадија“ (бр. 23), који је саградила група људи (тј. задруга), уместо уобичајене праксе да је инвеститор једна особа, која после станове у згради рентира.

Новом регулацијом највећи део улице излазио је на мост. Међутим, стари окрајак ка Поп Лукиној, од неких педесетак метара, остао је да живи, па је понео име **Стара Бранкова**.⁷² Остаци старе улице поживеће све до подизања зграде Службе државног књиговодства (СДК), 1969. године. Та малена и на пропаст осуђена улица променила је 1948. име, када је прозвана **Мајевичка**,⁷³ по планини у северозападној Босни, познатој по својим партизанским јединицама и њиховим борбама. Данас на правац старе Бранкове улице подсећа само зграда на бр. 30, као једина зграда с парне стране која је

⁶⁹ ОН, 1. 8. 1935, стр. 424.

⁷⁰ *Време*, 21. 12. 1933, стр. 8.

⁷¹ *Правда*, 17. 8. 1934, стр. 5. Новинар је веровао да је реч о укупу после неких борби с Турцима. То нам показује да међу обичним Београђанима у то доба више није живело сећање на гробље које је одатле нестало сто пет година раније.

⁷² ОН, 27. 8. 1936, стр. 489; *Истио*, 10. 6. 1940, стр. 4.

⁷³ У адресару за 1948. (*Адресар Београда – Нови сјисак улица Београда и Земун*) тог имена још нема, али је оно већ уписано на План Београда из 1949. (МГБ, Ур 16766).

♦ Након исправљања улице, њен стари почетак, који је кретао од Поп Лукине, остао је да постоји као засебна улица (сликано око 1938). МГБ

тих година прошлог века, и она постаје све прометнија, посебно јер је до изградње моста „Газела“, 1972, преко моста и кроз њу ишао сав саобраћај од средње Европе ка Малој Азији.

Године 1963. порушене су последње старе зграде на непарној страни, међу њима и стара зграда Мариновића, коју је као своју задужбину Сима Андрејевић Игуманов завештао Српској краљевској академији, да би ту 1967. била подигнута велика, безлична зграда. Након овога, неколико старих кућа преостало је само на почетку улице, али су и оне, скупа с кућом кафане „Зелени венац“, срушене 1966, да би се добио простор за нови аутобуски терминал, чиме је улица скраћена за четири броја, па и данас почиње од броја 9. Као последњи остаци Господске улице остале су куће у Старој Бранковој (в. *иретиходно*) које ће нестати две године касније.

Са сваком наредном деценијом број аутомобила и аутобуса у овој улици постајао је све већи, па је нове генерације Београђана и не доживљавају другачије до као прометну, загушљиву и чајаву, што је све врло далеко од њених гробљанских и господских почетака. На крају ваља додати да је ова улица кумовала једном од најзначајнијих београдских топонима, Бранковом мосту. Јер док је могуће да неко не зна где је Бранкова улица, немогуће је да не зна где је истоимени мост. Када је 1956. обновљен, овај лучни мост прозван је Мост братства и јединства, по тада популарној пароли којом се указивало на најпотребнији састојак свакодневног живота сложене и вишенационалне заједнице каква је била социјалистичка Југославија. Но, ово име било је предугачко за свакодневну употребу, па је мост спонтано прозван Бранковим, по томе што се надовезивао на ову улицу. Након што је велики писац Бранко Ћопић скоком са моста 1984. овде окончао живот, родила се урбана легенда да је мост добио име по њему, што његовом називу даје још један значењски слој, ма колико да је он неутемељен у истини.

преживела проширивање, па зато стоји под углом у односу на данашње.

Скупа с Мостом краља Александра, улица је постала један од поноса тадашњег Београда. Сада када се отвара ка сремској равници и када је њом пролазио трамвај бр. 14 за Земун, још више јој је пристајало име песника који је испевао стихове „И ви други дуж Дунава, / И ви други 'де је Драва, / И сви други тамо, амо, / Амо да се поиграмо!“

Када је 1956, након петнаест година, „Земунски мост“ поново подигнут на старим основама, Бранкова је поново постала значајна саобраћајница. Стара Бранкова улица последњи пут је заблистала 1958. када су на углу с Поп Лукином, око кафане „Златан коњ“, снимане сцене за филм „Госпођа Министарка“.⁷⁴

С повећањем броја возила у Београду, шездесе-

♦ Стара зграда Академије наука почетком шездесетих година XX века. МЈ

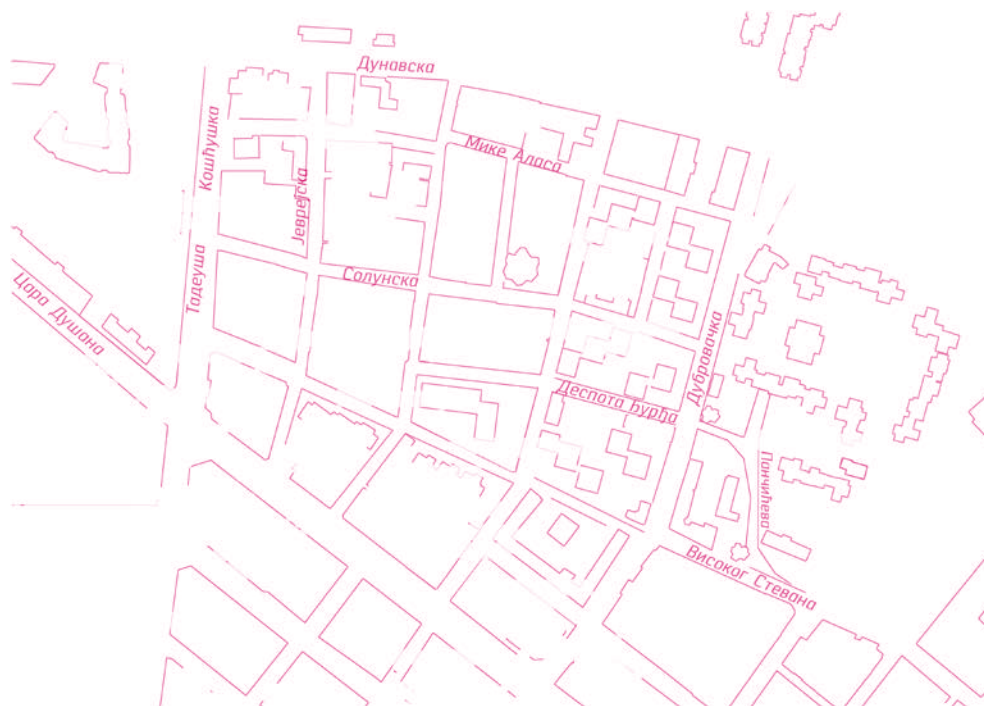
Улица браће Барух

Улица браће Барух, као и њој суседне улице, спада међу најстарије у граду. Свој правац и дужину није мењала од XVI века, па се тако и данас пружа у благом луку, карактеристичном за најстарије улице Доњег Дорћола. Тај лук настао је јер су све ове улице почињале од Дуге чаршије (данашње Улице цара Душана), а завршавале су на дунавској обали, али како чаршија и Дунав нису били паралелни, улице

⁷⁴ Борба, 3. 8. 1961, стр. 6.

су се спонтано повијале од угла до угла, да би на концу добиле своју закривљену путању.

Не може се са извесношћу утврдити да ли је ова улица постојала и пре османског заузећа Београда. Током прве две стотине година свога постојања, све до почетка XVIII века, улица је била подељена на два дела, јер се у њеном средишњем делу, од Улице деспота Ђурђа до Солунске, простирало Доње гробље (или Шехитлук), на којем су били сахрањени османски *шехиџи*, ратници јуначки погинули за

веру у доба Мехмеда II и Сулејмана Величанственог,⁷⁵ гробље које је – како нам казује Евлија Челебија – било и ограђено „пармацима“ (тј. даскама). Ако претпоставимо да је ово гробље никло на ободу насеља, тј. на првом слободном простору до насеља, онда би последње улице средњовековног београдског подграђа биле Јеврејска и део Браће Барух до Деспота Ђурђа, док је остатак улице настао ускоро након 1521. године.

С обзиром на то да је данашњи правац улице био прекинут гробљем, мора бити да су у давна времена та два дела била посматрана као засебни сокаци. Први је кретао од Дуте чаршије и протезао се у дужини једног блока до гробља. На његовом почетку стајао је Чукур-хан, који први пут спомиње Челебија око 1660, али се по имену може просудити да је знатно старији. Наиме, *чукур* на турском значи *улубљен*, *иријииснуи*, који *иroyада*, што ће рећи да се налазио испод нивоа улице, то јест да се у њега силазило степеницама.⁷⁶ Како је у оријенталним варошима нивелација улица била непозната, укопаност је могла потицати једино од наноса створених временом. Овај део улице се све до средине XIX века налазио у срцу пословног дела града.

Други сокак кретао је од данашње Солунске; на његовом отварању, с леве стране, где сада стоји зграда с адресом Солунска 11,⁷⁷ око 1670. подигнута је тзв. Немачка кућа која је то име добила по томе што су ту живели и радили представници бечке Оријенталне компаније. Источно трговачко друштво (*Societas mercatorum orientales*), како је гласило пуно име компаније, основано је 1667. године с намером да у своје руке од српских, грчких, јерменских и јеврејских трговаца преузме трговину с Турском, као и да на њено тржиште пласира робу првих аустријских мануфактура. Већ наредне године у Београду налазимо његову „постају и подружницу“ (*statio et emporium*), и то с већим бројем трговаца, агената и тумача.⁷⁸ Један од тумача био је и надалеко знани Георг Франц Колшицки, наводни спасилац Беча 1683. године и човек који је отворио прву кафану у том граду. Колшицком је кафа била добро знана, као и сваком другом београдском трговцу, јер је она чинила значајан део трговине: гајена у Јемену и Египту, она би преко Стамбола и Солуна стизала у Београд, да би одавде била извезена у Хабзбуршко царство.⁷⁹ У овој кући боравили су и сви трговци из хабзбуршких земаља на пропутавању

⁷⁵ Е. Čelebi, *Putopis*, стр. 94. Ово је потврђено налазима из 2012. године, када је утврђено да су покопани били заливени кречним малтером (Н. Мићовић, *Нови археолошки локалитети на територији Синигунума*, стр. 6).

⁷⁶ А. Фотић, „Девет прилога историји турског Београда“, стр. 105–106.

⁷⁷ На то место смешта је Италијански план из 1683. (Ж. Шкаламера, М. Поповић, „Нови подаци са плана Београда“, *passim*), као и два најпрецизнија плана с почетка XVIII века, Аманов (Ж. Шкаламера, „Мапа једног дела Београдског дистрикта“, стр. 51) и Несигнирани париски план (В. Дуловић, „Необјављени план Београда“, стр. 137) па остаје нејасно зашто су Шкаламера и Поповић у својој последњој картографској реконструкцији Дорћола („Урбани развој Дорћола“, стр. 220–221) Немачку кућу лоцирали на други, десни рогаљ ове улице.

⁷⁸ Р. Веселиновић, „Продирање аустријске трговине у Београд у другој половини XVII века“, стр. 170–171.

⁷⁹ Н. Оруџ, „Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter“, стр. 212–213; *Историја Београда*, 1, стр. 688.

♦ Јеврејски хамам око 1925. АИХ

и (делимично) Нова солара; оне су тада чиниле леву и десну страну улице која је тиме коначно добила своју пуну дужину, какву има и данас. Почетак ове сада јединствене улице и даље је био у средишту Београда, тј. његове Доње или Немачке вароши. Чукур-хан је преживео и у овом периоду служио је као седиште београдских Грка и Цинцара,⁸³ који су, када су се нашли у спору са српском јерархијом, својим непослушним сународницима, који би децу послали у српску школу, претили батинањем пред овим ханом.⁸⁴

Године 1739. Чукур-хан је обновио кизлар-ага Хаџи Бешир-ага; тада је имао двадесет дућана и 58 одаја на спрату.⁸⁵ На супротном, левом рогу улице, 1743. године велики везир Сеид Хасан-паша проширио је стари хан, а до њега, с улазом из ове улице, и нови двојни хамам. У овом хану испрва су становали Цигани, затим јамаци (јаничарски регрути), а потом неки чланови везирове свите.⁸⁶ Ипак, хан је био најпознатији по томе што се у њему налазио тахмис (тур. пржионица), место где се пржила, млела, па потом продавала кафа, што је био државни монопол, па је свако знатније место имало свој тахмис.⁸⁷ Државни приход од монопола на пржење и млевање кафе у Београду износио је више од петине укупног прихода царског хаса (тј. султановог личног поседа) у областима освојеним 1739,⁸⁸ док је трговина кафом доносила невероватних 27,5% свих прихода државне благајне.⁸⁹ Оба ова податка говоре о великом промету кафе, а тиме и о великом значају овог хана у то време. Тахмис-хан озбиљно је оштећен 1782. године, у крвавом обрачуну између дружина Дели-Ахмета и Арнаута Халила, након чега је напуштен.⁹⁰

⁸⁰ Ж. Шкаламера, М. Поповић, „Нови подаци са плана Београда“, стр. 51. Овај врт није био дугог трајања, јер је цео простор иза Немачке куће већ на Несигнираном париском плану из око 1720. попуњен кућама (В. Дуловић, „Необјављени план Београда“, стр. 137).

⁸¹ Легенда Сулијевог карте из 1720. године (BNE, Ge C 23182) за тачку бр. 29 каже да је „кућа Индијске компаније која је сада апотека“ (*la maison de la Compagnie des Indes ou est a cette hour l'apoticarie*). Због непрецизности карте није могуће утврдити где се тачно налазила ова кућа, али је највероватније да је „Индијска компанија“ заправо Источно трговачко друштво, а да је мајор Сули направио омашку. Наиме, аустријска „Индијска компанија“ основана је тек децембра 1722. у Остенедеу у Низоземској и била је усмерена превасходно на поморску трговину.

⁸² D. Đurić-Zamolo, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521–1867*, стр. 114–115.

⁸³ Могуће је да су грчки трговци још у XVII веку боравили у овом хану и његовој околини, јер 1660. Евлија Челебија вели да у Београду постоје и три махале Грка „на обали Дунава“ (Др Х. Шабановић, „Урбани развитак Београда од 1521. до 1688. године“, стр. 23). Са извесношћу се може рећи да су грчки трговци становали у Чукур-хану почетком XVIII столећа (Р. Тричковић, „Београд под турском влашћу“, стр. 114).

⁸⁴ Д. Ј. Поповић, *Србија и Београд*, стр. 353. Сличан сукоб грчког „общества“ и српске јерархије десио се нешто касније и у Новом Саду (В. Стајић, „О Цинцарима“, стр. 286–291).

⁸⁵ *Историја Београда*, 1, стр. 661; А. Фотић, „Девет прилога историји турског Београда“, стр. 106.

⁸⁶ Р. Тричковић, „Београдска тврђава и варош 1739–1789. године“, стр. 71. Као последица њеног погрешног убицања Пиринч-хана, Д. Ђурић-Замоло греша када Сеид Хасан-пашин хан и хамам смешта преко пута Дуге чаршије (D. Đurić-Zamolo, *Beograd kao orijentalna varoš*, стр. 112), у данас непостојећу улицу Бит-пазар; тиме је решена и њена недоумица о два хамама на тако малом простору.

⁸⁷ Тако је, на пример, Сарајево имало читаву улицу названу Тахмис (А. Бејтић, *Ulice i trgovi Sarajeva*, стр. 284).

⁸⁸ *Историја Београда*, 1, стр. 663–664.

⁸⁹ Н. Оруџ, „Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter“, стр. 227.

⁹⁰ Р. Тричковић, „Београдска тврђава и варош“, стр. 69.

Ова два хана била су несумњиво сведочанство да се с трговањем на овом месту наставило. У поређењу са својим суседством, остатак сокака био је добро насељен, с кућама и баштама целом дужином, осим леве стране улице од Солунске до Мике Аласа, која је била пуста ледина, чак и без икаквих башти. На плану Београда који је 1789. цртао поручник Бруш ова улица је уписана као *Griechische Gassen*, тј. *Грчки сокак,⁹¹ очигледно по народности трговаца који су наставили да држе дућане у Чукур-хану.⁹² Ово име не налазимо касније у XIX веку, вероватно стога што су се трговци иселили током несигурних година пред Први српски устанак, или током њега.

Цео овај крај доста је пропатио у првој половини XIX stoleћа. Муслимани су губили главе, имања и богатства, а Јевреји су бежали од недаћа у којима их није штедела ниједна страна. Тада су пропали и ханови који су се налазили на почетку ове улице, па су они током овог века бележени као развалине. Но, састав становништва се, упркос свему, није променио. Према тзв. Турском плану Београда видимо да је улица насељена Јеврејима, осим неколико кућа у чаршији, које су у власништву Турака.

За улицу која већ одавно није имала ни спонтаног имена, 1864. предложено је да буде прозвана *Ичкова*⁹³, по Петру Ичку (1755–1808), који се доселио из Македоније најпре у Земун, а потом и у Београд, где је постао базрђанбаша (трговачки посредник) земунских и солунских трговаца. Као масон, био је близак с Мустафа-пашом, па је постао и отправник послова османског посланства у Берлину. Приступио је српским устаницима, којима је учинио велике услуге на дипломатском плану, од којих ће најбоље бити упамћен по тзв. Ичковом миру, који је 1806. испреговарао у Стамболу, а који је Србији могао донети исто што је добила након још много година крвавог ратовања. На наговор Русије мир није потписан, ратовање је настављено, а Ичко је отрован, највероватније од стране руског представника у Београду Родофиникина. Како ово именовање није успело, улица је 1872. крштена као *Давидова*, по јеврејском краљу (умро око 972. пре н. е.), херојском убици Голијата, који је престоницу јеврејске државе поставио у Јерусалим и којем се приписује ауторство многих псалама. Овим именом, као уосталом и именима свих осталих улица Јеврејске мале, дата је почаст значајним личностима из историје етничке групе која их је насељавала. Ма колико да су те личности биле значајне и хришћанима Београда, који су их поштовали као старозаветне пророке, ове улице нису биле именоване с превасходном намером да носе имена хришћанских светаца, већ су им, по свој прилици, имена додељена у договору с јеврејском заједницом, која је чинила њихово већинско становништво. Ова имена парирала су именима српских краљева и јунака устанка, којима су „закићене“ остале улице. Приликом разматрања кога би истакли из своје богате историје, Јевреји Београда су се листом одлучивали за личности из далеке и најславније прошлости, које су биле једнако поштоване и међу Србима.

У последњој деценији истог века у овој се улици обављају први комунални радови. Упркос томе што се налазила близу средишта места, она ни 1890. није још калдрмисана.⁹⁴ Наредне године прописано је да остане скромне ширине десет метара.⁹⁵ Улица се пружала до саме обале реке, где се налазила Дунавска пијаца, на којој су аласи продавали уловљену рибу.⁹⁶ Ово се променило 1898–1899, када је тај прилаз препречен пругом која је водила ка кланици (в. *Вилине воде*).

Мада је и даље била саставни део јеврејске четврти, с претежно истим становништвом, улици је 1896. име промењено у *Принца Евгенија*.⁹⁷ Ово је учињено у спомен на принца Евгенија Савојског (1663–1736), најславнијег команданта хабзбуршких армија, чијом је војном вештином Београд заузет 1717. године. Улица која ће понети принчево име није одабрана насумице, већ је као критеријум узето то што се она налазила најближе ономе што се сматрало рушевинама принчевог двора. Одавно је већ утврђено да Евгеније Савојски није градио палату у Београду (мада је овде накратко боравио, в. *Рије од Фере*), али су међу рушевинама из прошлих епоха које су се током XIX века могле видети у данашњој Улици цара Душана биле и рушеvine некадашњег Пиринч-хана, чије је име погрешно тумачено као „Принц-хан“ и повезивано с принцем Евгенијем. Та грађевина налазила се десетак

⁹¹ KAW, G I Ђ 49.

⁹² Р. Тричковић, „Београд под турском влашћу“, стр. 128.

⁹³ Б. Перуничкић, „Београдско насеље и прво именовање улица у њему“, стр. 122.

⁹⁴ БОН, 18. 2 1890, стр. 48.

⁹⁵ *Истио*, 7. 4. 1891, стр. 76.

⁹⁶ *Истио*, 2. 2. 1904, стр. 4.

⁹⁷ Улица се такође спомиње и као „Принц-Јевгенија“ и „Принца Јевђенија“, што је било нешто ближе облику Принцип Јевђеније из епских песама. Током окупације у Првом светском рату користи се скоро само облик „Принца Евгенија“, што остаје преобладајно и у међуратном периоду.

метара од угла Улице браће Барух све до 1871, када је срушена да би на њеном месту 1890. био подигнут Дом Светог Саве (в. *Нејосџојеће улице: Ајоџекарска*).⁹⁸

Уз Јеврејску и Солунску, ово је била најјеврејскија улица Београда: године 1912, од 32 имања у њој Јевреји и Јеврејска општина били су власници чак 17.⁹⁹

Као и остале улице Јалије, и ова је пострадала током бомбардовања 1914,¹⁰⁰ а још много више у октобру 1915, када се на овај део града сручио главни удар аустро-немачке офанзиве. Ретке су биле куће које нису претрпеле оштећење, а део до самог Дунава, који је био прва борбена линија и где су се водиле огорчене борбе прса у прса, био је у потпуности порушен. На броју 10, код угла с Високог Стевана, Вукосава Попадић организовала је импровизовано превијалиште, које је тих дана пружало прву помоћ рањеницима.¹⁰¹

Брзи развитак Београда у међуратном периоду сасвим је мало допирао до старе Јалије. Године 1923, на углу с Улицом цара Душана подигнута је велика нова зграда Друштва Светог Саве, по пројекту архитекте Петра Бајаловића. То је била и остала најзначајнија зграда и најзначајнија институција у овој улици између два светска рата. Двадесетих година, у овој улици још увек су преовладавале приземне породичне куће. Крајем те и почетком наредне деценије у њој ничу прве двоспратнице, док виших зграда у том периоду неће ни бити, што нам сведочи о њеној неутледности. Томе су доприносиле и честе поплаве, од којих је најгора била она 1924, када је средином улице текла права мала река, а вода лако продирала у дворишта која су била и по 30 сантиметара нижа од нивоа улице.¹⁰² На крају улице, на месту крвавог разбојишта из Великог рата, исте те године затичемо „купатило са сунчањем М. С. Милошевића“.¹⁰³ Њен изглед обода града појачавала је пруга којом је допреман угаљ за електричну централу која је улицу омеђавала са севера. Ту је 1932. године забележено „најчудније, најбедније и најпрљавије насеље Београда“; у учерицама смештеним у једну пошироку рупу која је целом насељу дала име, живело је 20 породица са 60 чланова.¹⁰⁴

У међуратном периоду се приступило послу регулације улице по већ одавно одређеним линијама.¹⁰⁵ Тај се посао обављао током целог овог периода, али једна кућа на углу са Солунском остала је да стоји све до 2019. године, сужавајући улицу на половину њене предвиђене ширине. Током регулације ове и суседних улица порушена је већина кућа у блоку између улица Високог Стевана, Браће Барух, Деспота Ђурђа и Цара Уроша. На томе месту је првобитно била предвиђена садња парка, али је 1931. године тај простор уступљен Београдској бискупији за изградњу нове катедрале.¹⁰⁶ Упркос почетном ентузијазму, међународном архитектонском конкурс и усвајању нацрта, с овим се убрзо стало, јер је посао био преамбициозно замишљен.¹⁰⁷ Ипак, пројекат је најављиван још и 1940. године,¹⁰⁸ и тек су рат и долазак комуниста на власт прекинули ова вишедеценијска размишљања.

У немачком бомбардовању 1941. године овај део града је доживео посебно тешка разарања. До краја рата изгубио је и највећи део свог јеврејског становништва. Како се током рата име великог

♦ Почетак улице око 1930. с „Јеврејском касином“ и зградом Друштва Светог Саве. МГБ

⁹⁸ Када је Пирич-хан срушен, урбана легенда о двору принца Евгенија пренела се на највеће рушевине у околини, низ кућа зиданих почетком XVIII века „на немачки начин“, које су стајале на почетку парне стране Улице цара Душана.

⁹⁹ *Адресна књига Београда* 1912, део II, стр. 99–100.

¹⁰⁰ *Стржаја*, 25. 7. 1914, стр. 3.

¹⁰¹ *Правда*, 3. 8. 1934, стр. 9. У овом напису улица је наведена као „Принца Евгенија Савојског“, што јој никада није било име.

¹⁰² *Време*, 10. 4. 1924, стр. 5; *Исјо*, 14. 4. 1924, стр. 4.

¹⁰³ *Исјо*, 10. 4. 1924, стр. 5.

¹⁰⁴ *Време*, 27. 12. 1932, стр. 8.

¹⁰⁵ ОН, 19. 6. 1937, стр. 297.

¹⁰⁶ *Време*, 8. 8. 1931, стр. 7; ОН, 1. 9. 1931, стр. 1148.

¹⁰⁷ *Верски објекти у Београду*, стр. 62.

¹⁰⁸ ОН, 10. 6. 1940, стр. 38.

хабзбуршког војсковође углавном спомињало у контексту СС дивизије „Принц Еуген“ и њених злочина почињених широм Југославије, након ослобођења стари назив улице није могао да остане. У успомену на њене тешке дане улица је већ 1946. добила назив **Браће Барух**, по Исидору (1910–1941), Бори (1911–1942) и Јосифу (1913–1941), пореклом из угледне београдске јеврејске породице, који су сви изгубили живот борећи се с партизанима против нациста. Баруси су имали и три сестре, од којих су две, Рашела и Берта, стрељане у Бањичком логору. Сви они живели су у овој улици, у броју 11.¹⁰⁹ Трагична судбина ових људи и жена само зато што су били друге вере и политичког опредељења, учинила их је идеалним за овековечење у београдској послератној одонимији.

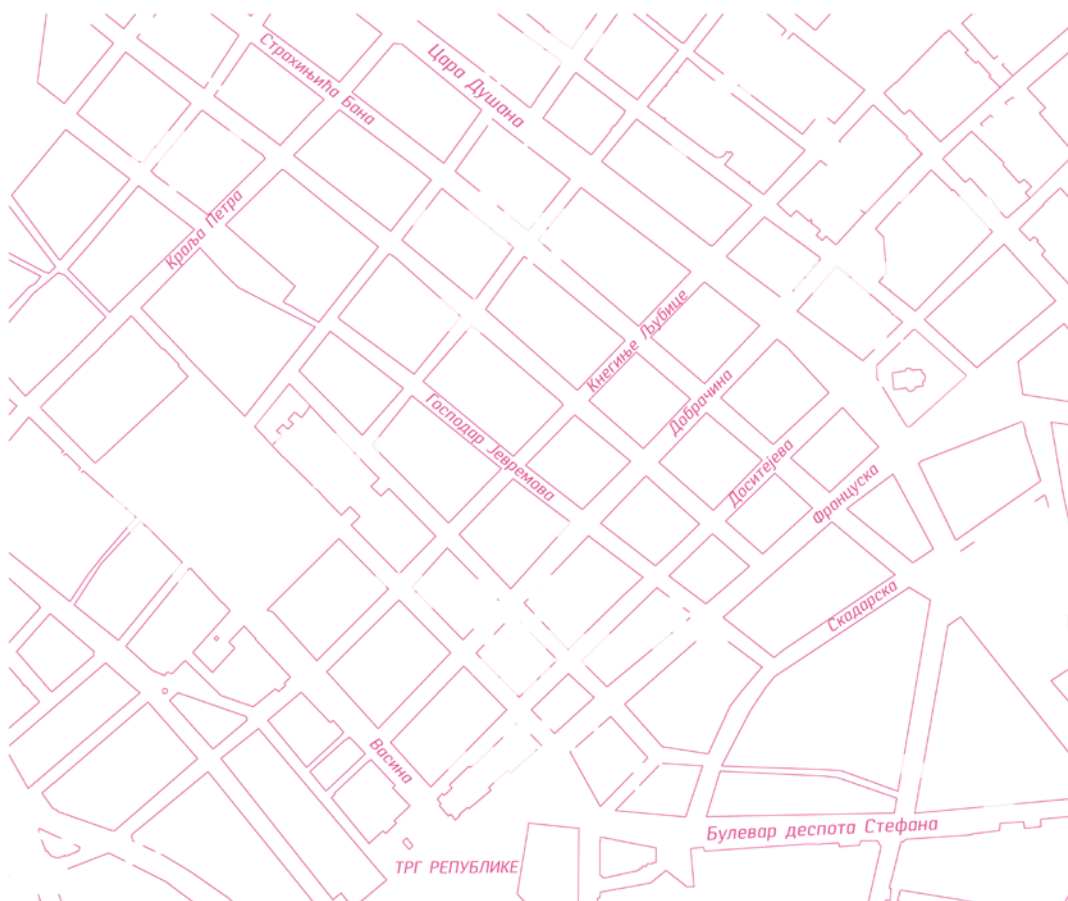
Током послератног периода, у улици је подигнуто неколико великих и безличних зграда, док су друге надзидане. И поред тога, остао је немали број учерица и празних плацева, који јој и данас дају недовршен изглед. Од сазиданих зграда свакако се издваја Основна школа „Браћа Барух“, која је 1964. попунила скоро четири деценије празан блок некада намењен изградњи католичке катедрале.

Данашњи изглед мешавина је новог и старог, оронулог и шљаштећег, с контрастима који су превелики чак и за београдске услове. Најновије зграде подигнуте у њој наговештавају боља времена за Доњи Дорћол, али и нестанак атмосфере кућа и дворишта, која је овде постојала вековима.

Улица браће Југовића

Ова улица пружа се од Студентског трга до Македонске улице. Њен први део, до Француске улице, старији је и пружа се у правој линији. Од Француске пак улица савија ка југу и састаје се с Дечанском. То је њен млађи део, плод регулација и повиновања правцима других, већ постојећих улица.

Простор на којем је настао први део улице урбанизује се средином XVI века ширењем насеља од средишта средњовековног подграђа (в. *Цара Душана*) уз дунавску падину, тзв. Теразијске греде,

¹⁰⁹ *Агресар подручја Оштинине града Београда 1933. год.*, други део, стр. 23.